

ROVNÉ ŠANCE

PODPORA STREDOŠKOLSKÉHO VZDELÁVANIA RÓMSKEJ MLÁDEŽE
PROSTREDNÍCTVOM DOČASNÝCH VYROVNÁVACÍCH OPATRENÍ

I.

JARMILA LAJČÁKOVÁ

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

ROVNÉ ŠANCE I.

podpora stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže
prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení

Jarmila Lajčáková

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

2015

ROVNÉ ŠANCE I.

podpora stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže
prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení

- Vydalo: Centrum pre výskum etnicity a kultúry
Klariská 14
811 03 Bratislava
www.cvek.sk
- Autorka: Jarmila Lajčáková
- Jazyková korektúra: Jarmila Svítková
- Grafická úprava: Branislav Kátlovský
- Tlač: DEVELSKI, s. r. o.
- Vydanie: prvé

Projekt Presadzovanie rovnosti príležitosti pre Rómov a Rómky prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení bol podporený sumou 85 000 eur z Fondu pre mimovládne organizácie, ktorý je financovaný z Finančného mechanizmu EHP 2009 – 2014. Správcom Fondu je Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation. Cieľom projektu presadzovanie rovnosti príležitosti pre Rómov a Rómky prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení je v spolupráci s univerzitou a so samosprávnym krajom pripraviť a implementovať schémy dočasných vyrovnávacích opatrení.

Granty Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórska sú príspevkom Islandu, Lichtenštajnska a Nórska k znižovaniu sociálnych a ekonomických rozdielov v Európe a k posilňovaniu bilaterálnych vzťahov medzi týmito krajinami a prijímateľskými krajinami v EÚ. Tieto tri krajiny úzko spolupracujú s EÚ na základe Dohovoru o Európskom hospodárskom priestore (EHP).

Výška Grantov EHP a Nórska na obdobie rokov 2009 – 2014 je 1,79 miliardy eur, pričom príspevok Nórska tvorí 97 % z celkových finančných prostriedkov. Granty sú určené pre mimovládne organizácie, výskumné a akademické inštitúcie, verejné a súkromné sektory v 12 najnovších členských štátoch EÚ, Grécku, Portugalsku a Španielsku. S darcovskými štátmi existuje široká spolupráca a aktivity môžu byť vykonávané až do roku 2016.

Hlavnými oblasťami podpory sú životné prostredie a klimatické zmeny, posilnenie občianskej spoločnosti, rodová rovnosť, zdravie, deti a mládež, súdnictvo, kultúrne dedičstvo, štipendiá a cezhraničná spolupráca.

ISBN 978-80-970711-8-9

2015 © Centrum pre výskum etnicity a kultúry

*”Myslím si, že by sa viac študentov mohlo
takto vzdelávať a dokázať ostatným ľuďom,
že aj my Rómovia môžeme byť vzdelaní
a môžeme sa živiť tým, čo nás baví.“*

Rómska študentka gymnázia, TTSK

Obsah

Úvod	7	
1	Čo vieme o stredoškolskom vzdelávaní rómskej mládeže?	10
1.1	Dostupné kvantitatívne dáta	10
1.2	Kvalitatívne mapovanie v Trnavskom samosprávnom kraji	17
1.2.1	Stigmatizácia Rómov a diskriminácia na trhu práce	17
1.2.2	Stereotypné zaradovanie na stredné školy	19
1.2.3	Predčasné ukončovanie štúdia na strednej škole	23
1.2.4	Úloha rodiny pri vzdelávaní	25
1.2.5	Zhrnutie	26
2	Stredoškolské vzdelávanie rómskej mládeže na Slovensku	27
2.1	Dva prístupy k rómskej menšine	27
2.1.1	Rómovia ako národnostná menšina	28
2.1.2	Rómovia ako socioekonomicky znevýhodnená skupina	31
3	Existujúce modely zamerané na vzdelávanie Rómov na úrovni stredných škôl	34
3.1	Súkromné rómske gymnáziá	34
3.2	Elokované pracoviská stredných odborných škôl	36
3.3	Program podpory rómskych študentov stredných škôl – Rómsky vzdelávací fond	40

4	Hľadanie optimálnych modelov stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže	44
4.1	Dočasné vyrovnávacie opatrenia ako cesta prekonávania bariér	46
4.1.1	Menia DVO štruktúru spoločnosti?	48
4.1.2	Stigmatizácia menšín	49
4.2	DVO v slovenskom právnom poriadku	51
5	Príklad prijímania DVO – pilotný projekt podpory vzdelávania rómskej mládeže v TTSK	55
5.1	Charakteristika TTSK	56
5.2	Opatrenia podpory rómskych študentov na úrovni samosprávneho kraja	58
5.3	Pilotný projekt v Skalici	61
5.3.1	Príprava lokálneho plánu podpory prístupu rómskych žiakov k stredoškolskému vzdelávaniu	63
5.3.2	Výsledok a zhrnutie	70
6	Príklad DVO zo zahraničia – affirmative action v Rumunsku	73
6.1	Zhodnotenie pre slovenský kontext	76
	Záver	78
	Odporúčania pre tvorcov verejných politík	80
	Zoznam použitej literatúry	81

Zoznam použitých skratiek

AZ – antidiskriminačný zákon

BBSK – Banskobystrický samosprávny kraj

CVEK – Centrum pre výskum etnicity a kultúry

CVTI – Centrum vedecko-technických informácií

DVO – Dočasné vyrovnávacie opatrenia

EC – Európska komisia

ISCED – Medzinárodné štandardy klasifikácie vzdelávania

KSK – Košický samosprávny kraj

MRK – marginalizovaná rómska komunita/marginalizované rómske komunity

PSK – Prešovský samosprávny kraj

REF – Rómsky vzdelávací fond

SŠ – stredná škola/stredné školy

TTSK – Trnavský samosprávny kraj

ÚIPŠ – Ústav informácií a prognóz v školstve

UNDP – Rozvojový program OSN

WB – Svetová banka

ZŠ – základná škola/základné školy

Úvod

Po viac ako 10 rokoch sa napokon podarilo na Slovensku legislatívne vymedziť možnosť na prijímanie tzv. dočasných vyrovnávacích opatrení (ďalej len „DVO“) aj na etnickom základe.¹ Toto ustanovenie v antidiskriminačnom zákone nadobudlo účinnosť 1. apríla 2013.² V Centre pre výskum etnicity a kultúry (CVEK) ho považujeme za prelomovú možnosť, ako na Slovensku presadiť filozofiu rovnosti a príležitosti nad prístupom založeným na trestaní. Ide však len o zmocňujúce ustanovenie, ktoré „dáva možnosť“ takéto opatrenia prijímať, a nie, ktoré prijímanie takýchto opatrení vyžaduje. Vieme, že na Slovensku sa veľmi málo úradníkov na vysokých pozíciách a ešte menej politikov odváži zasadiť o prijímanie takýchto pozitívnych opatrení na podporu neoblúbenej menšiny. Rozhodli sme sa preto v našom projekte s názvom Vytváranie rovnosti príležitosti pre Rómov a Rómky prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení „dať do života“ DVO.

V projekte sme sa zamerali na oblasti stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania rómskej mládeže, ktoré sú momentálne len okrajom záujmu či už štátnej, alebo aj mimovládnej pozornosti. Je to pochopiteľné, keďže najefektívnejšie sú intervencie už v ranom detstve. Napriek tomu náš projekt presvedčil, že ani tieto fázy vzdelávania netreba opomenúť. Obzvlášť v téme stredoškolského vzdelávania sme narazili na veľmi problematické momen-

-
- 1 Pozri detailnejšie na vývoj tejto legislatívy v Jarmila Lajčáková, *Prijímanie dočasných vyrovnávacích opatrení na základe etnicity a rodu: príručka* (Bratislava: CVEK, 2015), príloha č. 1 „k Vývoju dočasných vyrovnávacích opatrení na Slovensku“, dostupné na: http://www.cvek.sk/uploaded/files/Prirucka_DVO_web.pdf.
 - 2 Zákon č. 32/2013 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) v znení neskorších predpisov a ktorým sa mení zákon č. 8/2008 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

ty nášho vzdelávacieho systému, ktoré sú významnou bariérou pre rómsku mládež najmä z marginalizovaného prostredia.

V tejto štúdií sa zameriavame na časť projektu zameraného na oblasť stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže a spolupráci s DVO. Keďže ide o doposiaľ empiricky a teoreticky takmer neprebádanú oblasť, k téme sme pristúpili zo širšieho záberu. V prvej časti sa venujeme zhrnutiu toho, čo vlastne o téme stredoškolského vzdelávania na Slovensku vieme. Venujeme sa jednak dostupným dátam a aj mapovaniu tejto oblasti v Trnavskom samosprávnom kraji (TTSK), ktorý bol súčasťou nášho projektu. Ukazuje sa, že nerovnosti vo vzdelávaní medzi rómskou a nerómskou populáciou sú výrazné. Taktiež naše mapovanie odhalilo, že vzdelávací systém len veľmi slabo podporuje ambície rómskych detí získať kvalitné vzdelanie. Naopak, narazili sme na praktiky výchovných poradcov, ktorí (možno aj v dobrej viere alebo, naopak, pod vplyvom finančných motivácií) rómske deti posúvajú na stredné školy a učebné odbory podľa ich predstáv o tom, „na čo majú“. Nie podľa ich individuálnych schopností a záujmov. V ďalšej časti sme sa zamerali na to, aké modely vzdelávania „máme na stole“, respektíve aké by tam mohli byť a aké v praxi fungujú. Venujeme sa modelu národnostného školstva, ktorý predstavujú najmä súkromné rómske gymnáziá, a tiež modelu tzv. elokovaných pracovísk stredných odborných škôl. Táto časť je prepojená s teoretickými úvahami o hľadaní optimálnych modelov vychádzajúc z hodnoty rešpektu ľudskej dôstojnosti. Argumentujeme, že národnostné školy sú legitímnym modelom paralelného vzdelávania a, naopak, elokované pracoviská pokračovaním nežiaducej segregácie. Paralelné národnostné školy však nie sú vyčerpávajúcou odpoveďou na stredoškolské vzdelávanie rómskej mládeže. Preto na abstraktnej úrovni navrhujeme ako vhodné riešenie popri paralelnom národnostnom školstve podporovať začleňovanie do kvalitných stredných škôl napríklad aj pomocou DVO. V nasledujúcich častiach sa zaoberáme tým, čo DVO predstavujú. Detailnejšie sa zaoberáme aj ich kritikou alebo dilemou, ktorým pri ich zavádzaní čelíme, ako je napríklad stigma. V záverečnej časti štúdie sa venujeme samotnému projektu nášho pilotného zavádzania DVO v TTSK. Na úplný záver sme

na porovnanie zaradili aj príklad modelu afirmatívnych preferencií, ktoré prijalo už od začiatku 90. rokov Rumunsko. Tento model je užitočný na to, aby sme sa poučili, aké prístupy a za akých okolností môžu fungovať.

Veríme, že štúdia, ktorá prepája empirické zistenia s teoretickými úvahami a prípadovými štúdiami, bude zaujímavá pre pomerne široké publikum ľudí, ktorí pracujú alebo sa zaujímajú o vzdelávanie Rómov alebo o stredoškolské vzdelávanie všeobecne. Ideálne by bolo, ak by naše postupy v TTSK boli inšpiráciou aj pre iných aktérov v odlišných lokalitách.

1 Čo vieme o stredoškolskom vzdelávaní rómskej mládeže?

1.1 Dostupné kvantitatívne dáta

Téma stredoškolského vzdelávania rómskych detí je v dostupných výskumoch len veľmi okrajová. Na Slovensku neexistuje žiaden konkrétny výskum, ktorý by sa jej hlbšie venoval. Štátna inštitúcia, ktorá zodpovedá za zber dát v školstve – Centrum vedecko-technických informácií – zbiera štandardne informácie o národnosti založené na sebaidentifikácii.³ Ako sme argumentovali na inom mieste,⁴ tieto dáta nie sú pravdepodobne z viacerých dôvodov celkom presné. Niektorí Rómovia sa napríklad nehlásia k svojej etnickej, resp. národnostnej identite, lebo sa obávajú nerovného a znevýhodňujúceho zaobchádzania. Z týchto dôvodov preto vychádzame z dostupných dát, ktoré boli súčasťou zberov medzinárodných medzivládnych organizácií, akými sú Rozvojový program OSN (UNDP) či Svetová banka (WB).

Základom pre výber rómskych domácností v reprezentatívnom zisťovaní UNDP boli údaje z prvého sociografického mapovania rómskych osídlení z roku 2004. Ten vychádzal z metódy pripísanej etnickej identity, t. j. pripísania identity druhými. UNDP na účely zberu dát využili tiež mierne upravené delenie typov lokalít, v ktorých žijú rómske domácnosti podľa Atlasu róm-

3 Pozri detailnejšie informácie na webovej stránke Centra vedecko-technických informácií, do ktorého bol začlenený Ústav informácií a prognóz v školstve (<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka--stredne-odborne-skoly>) na http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-skolstva.html?page_id=8868.

4 Pozri Jarmila Lajčáková, "Advancing Empowerment of the Roma in Slovakia through a Non-territorial National Autonomy" (2010) 9(2) *Ethnopolitics* 171, s. 176 – 177.

ských komunit. Išlo konkrétne o tri typy lokalít: segregované, separované a domácnosti žijúce v rozptyle.⁵ Autori zberu súčasne porovnávali situáciu v rómskych domácnostiach s nerómskymi domácnosťami žijúcimi v ich blízkosti, čo umožňovalo zisťovať nerovnosti, berúc do úvahy regionálne nerovnosti.

Neprekvapujúco sa nerovnosti na predškolskom a primárnom stupni ďalej znásobujú aj na úrovni dosahovaného vyššieho vzdelania. Zo skúmanej reprezentatívnej vzorky zberu UNDP z Rómov, ktorí už nenavštevujú školu, iba 12,5 % rómskych žien a 21,4 % rómskych mužov uviedlo ukončené stredoškolské vzdelanie. Za najvyššie dosiahnuté vzdelanie označilo strednú školu celkovo 17 % Rómov, pričom iba 0,3 % uviedlo dosiahnuté vzdelanie vyššieho stupňa (ISCED 4++).⁶

Podľa iného zberu dát, t. J. UNDP/WB/EC z roku 2011 na Slovensku uviedlo ako najvyššie dosiahnuté stredoškolské vzdelanie (ISCED 3) 75 % Nerómov a len 19 % Rómov vo veku 25 – 64. Podiel mužov s najvyšším dokončeným stredoškolským vzdelaním bol pritom v oboch kategóriách vyšší. V prípade Rómov však bol rodovo determinovaný rozdiel výraznejší. V prípade rómskych žien má najvyššie stredoškolské vzdelanie 17 %, pričom podiel u nerómskych žien bol na úrovni 74 %. V prípade mužov tomu tak bolo u 22 % Rómov a 76 % Nerómov.

Podľa tohto zisťovania podiel Rómov, ktorým sa podarí ukončiť stredoškolské vzdelanie, sa za dlhšie obdobie nezvýšil. Vo vekovej kategórii 20- až 24-ročných uviedlo najvyššie dosiahnuté vzdelanie stredoškolské 22 % respondentov z radov rómskych mužov a 17 % spomedzi rómskych žien. Na porovnanie možno

5 Autori správy UNDP pracovali s tromi typmi bývania: segregované rómske obydlia: bývajúci v osade vzdialenej od obce či oddelenej bariérou, separované rómske obydlia: bývajúci koncentrovane v určitej časti obce, na okraji alebo vnútri a Rómovia žijúci v rozptyle: žijúci v rámci obce rozptýlene, resp. integrovane. Správa o rómskych domácnostiach v roku 2005 (Bratislava: UNDP, 2006) poznámka 4, s. 18.

6 UNDP, Report on the Living Conditions of Roma Households in Slovakia in 2010 (Bratislava: UNDP, 2012) s. 96.

uviesť, že v prípade majoritnej populácie tomu tak bolo u 89 % mužov a 69 % žien.⁷

Takéto údaje z medzinárodnej perspektívy naznačujú výrazné zaostávanie v integračných opatreniach. Napríklad v Českej republike dokončilo strednú školu 30 % Rómov, pričom v Maďarsku je to na úrovni 22 %. Na Slovensku, rovnako ako v Bulharsku a Chorvátsku, ukončilo strednú školu 18 % Rómov.⁸ V porovnaní so zbermi dát v roku 2004 k výraznejšiemu nárastu zaškolenosti Rómov na treťom stupni nedošlo.⁹

Jedným z dôležitých determinantov vzdelávacích dráh rómskych detí na Slovensku je typ obydli, v ktorom vyrastajú. Podiel rómskych detí žijúcich v rozptyle, ktoré úspešne pokračujú na strednej škole, je vyšší (20,2 %) ako u detí žijúcich v separovanom (16,5 %) prostredí. Najvýraznejšie zaostávajú najmä za rómskymi deťmi žijúcimi v rozptyle práve deti zo segregovaného prostredia, u ktorých len 14,2 % úspešne pokračuje na strednej škole.¹⁰

Významným determinantom vzdelávacích dráh rómskych detí je **pohlavie**. Dostupné kvantitatívne dáta potvrdzujú viacnásobné znevýhodnenie rómskych žien a dievčat na základe etnicity a rodu v porovnaní s rómskymi mužmi a nerómskymi ženami. Podľa dát z roku 2012 bol podiel rómskych žien s neukončeným základným vzdelaním (19,3 %) mierne vyšší ako v prípade rómskych mužov (17,5 %). Rómske ženy však končili výrazne častejšie (63,3 %) ako muži (56,2 %) len so základným vzdelaním. Rómski muži pritom dosahujú vyššie ukončené vzdelanie len v o niečo

7 UNPD/World Bank/EC regional survey 2011 data set.

8 *Roma Education in Comparative Perspective: Findings from the UNDP/World Bank/EC Regional Survey* (Bratislava: UNDP, 2012) s. 23.

9 *Ibid.*

10 UNDP 2012, *supra* poznámka 6 s. 97.

väčšej miere. U rómskych mužov je to tak v 0,3 % a u žien v 0,2 % skúmaných prípadov.¹¹

Prečo len tak málo rómskych detí pokračuje v štúdiu na strednej škole? Podľa zberu UNDP bol pre Rómov žijúcich v rozptyle alebo v segregovanom prostredí najčastejšie uvádzaným dôvodom nepokračovania na strednej škole nezaujím o školu alebo o učenie. Takýto dôvod uviedlo 33,6 % rómskych respondentov žijúcich segregovane, ktorí ukončili len základnú školu a neskúsili pokračovať na strednej škole. Takýto dôvod nepokračovania na strednej škole uviedlo aj 30,9 % rómskych respondentov žijúcich segregovane. V skupine Rómov žijúcich separovane bol najčastejšie vyskytujúcim sa dôvodom nepokračovania na strednej škole nedostatok financií na štúdium, oblečenie a obuv. Uviedlo to 24,1 % respondentov. Tento dôvod ako druhý najčastejší uviedli Rómovia žijúcich segregovane (18,1 %) a v rozptyle (29,2 %).

Medzi ďalšími významnými dôvodmi nepokračovania v štúdiu na strednej škole uvádzali rómski respondenti pomoc v domácnosti a prácu (14 %) a zlé známky a výsledky v škole (13,8 %). Svadba bola štvrtým najčastejším dôvodom nepokračovania v štúdiu v priemere za celú skupinu rómskych respondentov (10,6 %). Výrazné rozdiely boli zistené pri skupine Rómov žijúcich segregovane (13,2 %) alebo separovane (15,4 %) v porovnaní s tými, ktorí žijú v rozptyle. V prípade Rómov žijúcich v rozptyle takýto dôvod uviedlo iba 3,75 % respondentov. Naopak, Rómovia žijúci v rozptyle uviedli mierne častejšie narodenie dieťaťa (4 %) v porovnaní s tými, ktorí žijú segregovane (2,3 %) alebo separovane (1,7 %).

Vplyv rodiny a zákaz pokračovať v ďalšom štúdiu zo strany rodiny uviedlo výrazne vyššie percento rómskych respondentov zo segregovaného prostredia (3,4 %) v porovnaní s tými, ktorí žijú

11 Tabuľková a grafická príloha, Vybrané ukazovatele v rodovom porovnaní a reprodukčné zdravie rómskych žien k zisťovaniu dát o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2010, dáta neboli súčasťou správy, na vyžiadanie ich poskytlo UNDP.

separovane (1 %) alebo v rozptyle (1,3 %). Geografická nedostupnosť nie je výraznou bariérou štúdia na strednej škole. Takýto dôvod nepokračovania na strednej škole uviedlo len 1,5 % Rómov žijúcich segregovane a 2,8 % žijúcich v rozptyle.¹²

Podľa autorov správy UNDP vysoký podiel Rómov nepokračujúcich na strednej škole, ktorí uviedli nezáujem alebo zlé známky, naznačuje, že vzdelávací systém na primárnej úrovni zrejme nepodnecuje a nepodporuje aspirácie rómskych detí získať vzdelanie. Zároveň ich nepodporuje a nepomáha im dosahovať lepšie školské výsledky. Negatívna skúsenosť na základnej škole tak výrazne ovplyvňuje ich ďalšie vzdelávacie dráhy. V zásade pritom platí, že čím lepšiu skúsenosť so vzdelávaním žiaci majú, tým vyššie vzdelanie dosahujú.¹³

Rodové determinanty sú zjavné aj pri zaznamenaných dôvodoch nepokračovania v štúdiu. Aj keď nezáujem o školu či zlé známky (muži 46,8 % a ženy 39,4 %) uviedli ako najčastejší dôvod nepokračovania obe pohlavia, rómske ženy oveľa častejšie končia z rodinných dôvodov. Platí to o viac ako jednej tretine rómskych žien (33,3 %). V prípade rómskych mužov takéto dôvody uviedlo len 24,2 % respondentov. Nedostatok financií je pritom u oboch pohlaví približne rovnako rozhodujúcou bariérou nepokračovania v škole (u žien 23,9 % a mužov 24,2 %).¹⁴

Podľa zberu UNDP/WB/EC z roku 2011 očakávaná róm-ských žien a rómskych mužov o tom, aké by bolo optimálne najvyššie vzdelanie rómskych žien, sa pritom výrazne nelíšilo. Strednú školu považovalo za primerané dosiahnuté vzdelanie pre rómsku ženu 62 % mužov a 61 % rómskych žien. Vyšší podiel rómskych žien (22 %) ako mužov (18 %) uviedol, že rómska žena by mala dosiahnuť vysokoškolské vzdelanie. V tomto ohľade sa

12 *Ibid.* s. 98.

13 *Ibid.* s. 97.

14 Tabuľková a grafická príloha Vybrané ukazovatele v rodovom porovnaní a reprodukčné zdravie rómskych žien k zisťovaniu dát o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2010, dáta neboli súčasťou správy, na vyžiadanie ich poskytlo UNDP.

rómska populácie výrazne líši od nerómskej, kde 36 % mužov a 44 % žien považovalo za primeranú úroveň dosiahnutého vzdelania pre ženu vysokoškolské. Rozdiely medzi predpokladanými očakávaniami medzi mužmi a ženami v nerómskej vzorke sú dvojnásobné (8 percentuálnych bodov) v porovnaní s rómskou vzorkou, kde je tento rozdiel len na úrovni 4 %. Približne rovnaký podiel žien mal predstavu o najvyššom dosiahnutom vzdelaní pre mužov aj ženy tak o vysokoškolskom (22 % a 23 %), rovnako ako aj stredoškolskom (62 % a 60 %). Možno argumentovať, že nerómske ženy sú emancipovanejšie.

Presnejšie dáta o tom, na akých školách rómska mládež študuje, nemáme. Môžeme predpokladať podľa dát z Atlasu rómskych komunít, že pravdepodobne najvýraznejšie budú študenti zastúpení na stredných odborných školách ponúkajúcich najmä dvojročné učebné odbory a najmenej na stredných školách končiacich sa maturitou, ktoré sú predpokladom na štúdium na vysokej škole.

Pre zaujímavosť možno uviesť dostupné údaje podľa Atlasu rómskych komunít o študentoch študujúcich na gymnáziách. V Banskobystrickom (BBSK) samosprávnom kraji študuje na gymnáziách 85 rómskych žiakov, v Prešovskom samosprávnom kraji (PSK) 145 rómskych študentov a v Košickom samosprávnom kraji (KSK) 82 žiakov.¹⁵ Dá sa predpokladať, že v prípade BSK a KSK ide najmä o študentov súkromných rómskych gymnázií. Ak by sme tieto počty prepočítali podľa odhadovaného podielu študentov na gymnáziách – podiel rómskych študentov možno odhadnúť na 1,02 % v prípade BBSK, 1,10 % v prípade PSK a 0,67 % v KSK.¹⁶ Tento podiel je veľmi nízky s ohľadom na celkový podiel rómskej populácie.

15 Dáta podľa databázy Atlasu rómskych komunít 2018.

16 Dáta CVTI (resp. bývalé UIPŠ), dostupné tu: <http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---stredne-odborne-skoly>.

OČAKÁVANIA O PRIMERANOM UKONČENOM VZDELANÍ

	Špeciálne vzdelanie		Prímárne vzdelanie - ISCED 1		Nižšie sekundárne vzdelanie (druhý stupeň základnej školy) - ISCED 2		Vyššie sekundárne vzdelanie (stredná škola) ISCED 3		Vyššie ako stredné vzdelanie, vysoká škola - ISCED 4+	
	Rómovia	Nerómovia	Rómovia	Nerómovia	Rómovia	Nerómovia	Rómovia	Nerómovia	Rómovia	Nerómovia
ED7										
	0 %	0 %	1 %	0 %	15 %	0 %	7 %	61 %	23 %	48 %
	0 %	1 %	0 %	15 %	8 %	61 %	42 %	45 %	50 %	0 %
	0 %	1 %	1 %	0 %	14 %	7 %	62 %	46 %	23 %	46 %
ED8										
	0 %	0 %	1 %	0 %	17 %	7 %	61 %	53 %	20 %	40 %
	1 %	0 %	1 %	1 %	18 %	8 %	62 %	56 %	18 %	36 %
	0 %	0 %	1 %	0 %	17 %	6 %	60 %	50 %	22 %	44 %

Zdroj: UNDP-WB-European Commission regional Roma survey 2011

1.2 Kvalitatívne mapovanie v Trnavskom samosprávnom kraji

Zlyhávanie vzdelávacieho systému na úrovni primárneho a nižšieho sekundárneho stupňa sa ukazuje ako najzásadnejšia bariéra pri prestupe na vyšší stupeň. Najefektívnejšia intervencia by preto mala smerovať na základné školy, resp. škôlky. Zlyhávanie na primárnom a nižšom sekundárnom stupni sa odzrkadľuje pri výbere strednej školy. V našom projekte sme sa zamerali na doposiaľ nepreskúvanú otázku prechodu a výberu strednej školy. Zaujímali sme sa napríklad aj o to, či v prípade detí, ktoré boli úspešné na základnej škole, ich pri prestupe na strednú ne-strácame, resp. nedostatočne podporujeme ich potenciál. Naším cieľom bolo zmapovať, ako prekonať niektoré bariéry pomocou DVO a vyrovnáť nerovnakú štartovaciu čiaru pri prestupe na strednú školu.

Na Slovensku neexistujú kvalitatívne dáta, ktoré by popisovali prechod rómskych študentov na strednú školu a ich štúdium. V našom zisťovaní sme si vytypovali dve lokality v rámci TTSK, v ktorých žijú Rómovia v rozpyle, v separovaných aj segregovaných osídleniach. Našími respondentmi a respondentkami boli rómski stredoškôlci a ich rodičia, učitelia ZŠ aj SŠ, riaditelia základných škôl, ktoré navštevujú rómske deti, psychologickí a kariérni poradcovia a tiež pracovníci odborov školstva TTSK. Závety zo zisťovania nemajú ambíciu byť reprezentatívne pre celé Slovensko.

1.2.1 Stigmatizácia Rómov a diskriminácia na trhu práce

Z rozhovorov s rómskymi rodičmi a najmä matkami sa ukázalo, že pri výbere strednej školy, ale aj celkovo pri postoji k štúdiu zohráva úlohu vnímanie diskriminácie na trhu práce, ako aj celkovo stigmatizovaný status Rómov. Domnievali sa, že napriek dosiahnutému vzdelaniu šance Rómov získať (dobré) zamestnanie sú aj tak výrazne nižšie ako u Nerómov v dôsledku predsudkov. Za dôležité faktory, ktoré môžu negatívne ovplyvňovať

vzdelávanie Rómov, považovali naše respondentky výrazné antropologické znaky, medzi ktoré patrí hlavne tmavšia farba pleti. Zhodli sa na tom, že tento aspekt bol určujúcim determinantom života rómskych detí a dospelých žijúcich v rozptyle v rôznych oblastiach života Rómov, akými sú zamestnanie či spoločenská interakcia. Ako uviedla jedna z matiek: *„Tak asi veľké plus je to, že moje deti nemajú výrazné antropologické znaky, ktorými by boli ľahko identifikovateľné ako príslušníci rómskej národnostnej menšiny, myslím, že aj toto zohráva veľkú úlohu, ale druhá je, keďže žijeme v menšom meste, tak tam sa tie vzájomné vzťahy určujú na základe jednotlivých osobností, tu to nie je také anonymné a každý sa posudzuje podľa toho, ako sa naozaj správa a aký je, a už v škole ho formovali, videli, aký je, tak k nemu pristupovali.“*

Vo všetkých rozhovoroch sa tento aspekt vyskytoval ako jeden z najdôležitejších a určujúcich faktorov, ktoré ovplyvňujú získanie zamestnania, ktoré má byť kľúčom k lepšiemu postaveniu v spoločnosti. Práve diskriminácia na trhu práce je podľa nich dôvodom demotivácie rómskych detí získať vyššie štúdium ako len základné. *„Keď ide do práce a nevezmú ho a ide niekto po ňom a nemá ani výučný list a zoberú ho, no nemá ani to isté zameranie v tom odbore, kam sa ide pýtať na zamestnanie, jeho nezamestná a zamestná toho bieleho, tak ako sa potom má človek cítiť?“* Iná respondentka sa vyjadrila v podobnom duchu: *„Tam, kde nie sú Rómovia na očiach, tam by ich mohli zamestnávať, tam sa nevyžaduje ani kvalifikácia, to by bolo pre nich ideálne, viem, že sa s diskrimináciou na pracovnom trhu stretávajú, je to dnes a denne, veď koľko toho bolo zverejneného, telefonicky hovorili, podte, prídte, a keď prišli a videli Róma, tak už nemáme prácu, veď to bolo aj medializované, takéto prípady sú známe, česť výnimkám.“*

Nami interviewovaní rómski študenti a študentky tiež potvrdili, že diskriminácia a posudzovanie na základe etnicity je vážnou prekážkou či už v štúdiu, alebo pri získavaní práce. Štúdium však považovali za dôležité, ako sa vyjadrila jedna rómska gymnazistka:

„Myslím si, že by sa viac študentov mohlo takto vzdelávať a dokázať ostatným ľuďom, že aj my Rómovia môžeme byť vzdelaní a môžeme sa živiť tým, čo nás baví.“

Ako toho času jediná rómska študentka na gymnáziu nemáva pocit, že by bola znevýhodňovaná alebo inak negatívne vnímaná pre jej etnickú príslušnosť. Avšak vníma, že jej možnosti štúdia sú negatívne ovplyvňované chudobným prostredím, z ktorého často rómski študenti prichádzajú. Ako nám vysvetlila:

„Vidieť to v tom, že je nejaký žiak a má napríklad jedného z rodičov, ja neviem, doktora. A teda má určitú prácu a má finančné prostriedky, s ktorými sa môže lepšie vzdelávať. Napríklad ja na výlety nechodím, pretože mi to neumožňujú finančné prostriedky. Napríklad taká celá trieda, keď ide na výlet, tak oni môžu, pretože im to môžu rodičia zaplatiť. Teraz sa ide na koncert, platí sa 25 eur a ja si nemôžem dovoliť ísť, pretože jednoducho mi to prostriedky neumožňujú.“

Aj keď samotné deti či ich rodičia nemusia byť priamo obeťou diskriminačného či ponížujúceho správania, ich vnímanie seba a vlastných možností tak ovplyvňuje celkové negatívne spoločenské nastavenie. Pocity menejcennosti či zbytočnosti sa vôbec o niečo pokúsiť, alebo nedôvera vo vlastné sily sú dôsledkom dlhodobého neuznania rovnocennosti Rómov na Slovensku.

1.2.2 Stereotypné zaradovanie na stredné školy

Kľúčovú úlohu pri výbere strednej školy u rómskych detí z chudobného prostredia zohrávajú výchovní poradcovia a učitelia. Slovanami našej respondentky, ktorá spomína na túto skúsenosť, keď ju učiteľka odhovárala od toho, aby sa prihlásila na gymnázium s tým, že nemá dostatočné finančné prostriedky. Napokon ju jej výchovný poradca, tiež učiteľ na základnej škole, povzbudil, aby šla na gymnázium:

„Výchovný poradca, jeden pán učiteľ, ktorý nás učil, mi povedal, a on nad tým tak vzdychal, že ty chceš ísť na hotelovú? Čo tam budeš robiť s takými známkami?“

Na základe rozhovorov s riaditeľkou ZŠ, ktorú navštevujú takmer výlučne deti z marginalizovanej rómskej lokality, sa ukazuje, že je pravdepodobné, že aj žiakov, ktorí majú prospech, s ktorým by sa mohli hlásiť na gymnázium, ich viac-menej nasmerujú na odborné školy (resp. sa prirodzene hlásia na také školy a ZŠ ich nijako neposúva iným smerom), lebo *„veď čo z gymnázia, to by museli ísť na vysokú“*. Vysokoškolské vzdelanie v prípade rómskych detí akoby ani neprichádzalo do úvahy. Pedagógovia to zdôvodňujú rizikom, že by školy nedokončili vzhľadom na prostredie, v ktorom žijú.

Podľa našich zistení na základných školách chýba systematickejšia práca s rómskymi žiakmi z vylúčených komunit. V deviatom ročníku už následne kariérne poradenstvo nemôže dobehnúť zameškané, a tak sú rómski žiaci z vylúčených lokalít často povzbudzovaní k tomu, aby sa prihlásili na dvojročné odbory stredných odborných škôl s tým, aby si aspoň dokončili povinnú školskú dochádzku.

Prechod zo základnej na strednú školu je sprevádzaný aktivitami stredných škôl, ktoré robia informačné dni. Robia to aj pre rodičov v rámci rodičovského združenia v januári a následne aj pre žiakov v 9. ročníku tesne predtým, než deti musia záväzne vyplniť prihlášky. Ukazuje sa však, že tieto informačné dni majú minimálny efekt. Ako uviedla zástupkyňa a asistent, deti si vyberajú strednú školu podľa toho, kam idú kamaráti, alebo preto, že tam chodili ich súrodenci, ale nie s reálnou víziou a ambíciami. To potvrdila aj diskusia s mladými Rómami a Rómkami.

Často sa stáva, že rómske deti si vyplnia prihlášku a pritom ani nevedia, čo za odbor si to vybrali. A hoci aj tu je úloha výchovných poradcov nezastupiteľná, zdá sa, že do týchto rozhodnutí nijako nevstupujú. Stredné školy pritom študentov potrebujú, keďže miest v školách je prebytok. Tu sa tiež potvrdilo, že róm-

ske deti sú smerované na odbory, ktoré sú zamerané na vykonávanie manuálnej práce. K týmto zisteniam nás vedú fakty, že najviac rómskych detí v TTSK navštevuje stredné odborné školy a študujú učebné odbory, ako sú cukrár/ka, kuchár/ka, čašníčka, krajčír/ka, automechanik, tesár a pod. Výber týchto odborov prebieha už na základnej škole a výchovní poradcovia často odporúčajú aj rodičom tieto študijné odbory pre ich deti ako najlepšie možné riešenia vzdelávania, kde sa budú deti cítiť dobre, pre tých šikovnejších bude štúdium ľahko zvládnuteľné a pre tých menej nadanejších to bude primeraná forma vzdelávania. Ukazuje sa, že výchovní poradcovia sa nesnažia takéto rozhodnutia ovplyvňovať a smerovať rómske deti do škôl, na ktoré majú predpoklady, či ktoré by pre nich znamenali lepšie uplatnenie na trhu práce.

Z rozhovoru s kariérnou poradkyňou a so psychologičkou v tomto kraji taktiež vyplynulo, že výchovní poradcovia majú tendenciu odporúčať rómskym deťom (i tým s lepšími študijnými výsledkami) stredné odborné školy s odborními ako napr. cukrár. Z kariérneho pohľadu je takéto dosiahnuté vzdelanie len ťažko uplatniteľné v praxi. Podľa nej väčšina rómskych rodičov necháva výber strednej školy na výchovnom poradcovi a prihlášku podpíše bez ďalšieho uvažovania.

Údajne tiež dochádza aj k tomu, že výchovní poradcovia sú nevhodne motivovaní najmä súkromnými školami k tomu, aby odporúčali rómske deti na takéto školy bez ohľadu na ich ambície a schopnosti. Podľa rozhovorov s pedagógmi sme prišli k zisteniam, že väčšina žiakov dokončí povinnú školskú dochádzku na stredných odborných školách v dvojročných odboroch, ktoré sú „umelo“ vytvorené pre deti, ktoré majú problém si dokončiť povinnú školskú dochádzku v základnej škole alebo majú špeciálne potreby. Väčšina rómskych detí z bežných tried pokračuje na odborné školy v dvojročnom učebnom odbore bez maturity, kde je však taktiež veľký problém s predčasným ukončením štúdia. Podľa slov pracovníčky z pedagogicko-psychologickej poradne je práve vytvorenie dvojročných učebných odborov na stredných školách istým demotivujúcim prvkom vo vzdelávaní,

pretože získanie takéhoto vzdelania nemá príliš veľkú kredibilitu na trhu práce a zväčša absolventi takýchto odborov sa stávajú hneď po skončení stredného vzdelávania nezamestnaní.

O podobných tendenciách nás informovali aj pracovníci TTSK, ktorí si všimli zaradovanie rómskych detí do súkromných stredných odborných škôl v jednom okresnom meste v kraji. Fakticky všetky rómske deti bez ohľadu na ich študijné výsledky či ambície končia v učebných odboroch týchto škôl a to napriek tomu, že v tomto konkrétnom meste existuje mimoriadne široká ponuka kvalitných škôl končiacich sa maturitou. Údajne, podľa nepotvrdených informácií, dochádza zo strany škôl k nenáležitému finančnému ovplyvňovaniu, s ktorým len ťažko štátne školy môžu súperiť.

Z terénneho výskumu Zuzany Balážovej zameraného na tzv. elokované pracoviská stredných odborných škôl s dvojročnými učebnými odbormi sa ukazuje, že k diskriminačnému či segregáčnemu (seba)zaradovaniu rómskych detí do určitých (menej kvalitných) škôl dochádza systematicky v prípade marginalizovaných obydľí.¹⁷ Tému elokovaných pracovísk, ako jednému z modelov stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže, sa budeme venovať v kapitole 4.2. Na tomto mieste stojí za zmienku, že ide o veľmi podobný mechanizmus diskriminačného zaradovania rómskych detí na strednú školu. Podľa zistení Balážovej, rómski žiaci v určitej lokalite sú bez ohľadu na ich študijné výsledky na základnej škole podporovaní v pokračovaní v dvojročnom odbore na elokovanom pracovisku v blízkosti ich obydľia. Rómska mládež vnímala túto školu, „že je pre nich“. Ako uviedla jedna respondentka:

„Učiteľka mi povedala, že mám na to ísť študovať na obchodnú akadémiu. Nielen ja som bola v triede jednotkárka, aj Janík

17 Zuzana Balážová, Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri marginalizovaných rómskych komunitách: Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže? (Bratislava: CVEK, 2015) (predpokladané publikovanie koncom roka 2015).

bol jednotkár. Ale pretože som nechcela byť sama, tak som na obchodnú akadémiu nešla. Všetci sme išli tu na túto školu.“

Ako konštatuje Balážová: „Žiaci si zväčša vyberú najľahšiu alternatívu, ktorá je dostupná. Ovplyvnení okolím, rodičmi a vrstovníkmi prejdú na elokované pracovisko strednej školy automaticky. Vzhľadom na ich sociálne kompetencie a kvalitu vyučovacieho procesu na základnej škole je výber prirodzený, pretože ‚táto škola je pre nich‘.“¹⁸ Oslovení zástupcovia takýchto škôl potvrdili prípady, keď na dvojročné učebné odbory nastupujú žiaci, ktorí skončili v deviatom ročníku a mohli by študovať na kvalitnejšej škole.¹⁹

Podľa Balážovej „výber štúdia na elokovaných pracoviskách stredných odborných škôl rómskymi študentmi taktiež úzko súvisí so segregáčnymi tendenciami na základnej škole a v samotnej osade, keď si študenti automaticky vyberajú rovnakú školu, lebo je to ‚normálne‘. Takýto výber škôl volia aj študenti, ktorí mali vynikajúce výsledky na základnej škole a mohli by pokračovať na gymnáziách a obchodných akadémiách.“²⁰

V našom mapovaní sme zaznamenali aj vplyv rovesníckej skupiny a tzv. peer pressure (nátlak rovesníckej skupiny). V súvislosti s marginalizovanými lokalitami možno hovoriť o výskyte viacerých sociálno-patologických javov, ktoré sú výsledkom segregácie a extrémnej generačnej chudoby. Podľa vyjadrení našich respondentov má toto prostredie v dôsledku „peer pressure“ tendenciu „stiahnuť“ aj vynikajúcich žiakov.

1.2.3 Predčasné ukončovanie štúdia na strednej škole

Predčasné ukončovanie štúdia na strednej škole je problémom, ktorý považovali prakticky všetci aktéri za významný, nevenuje sa mu prakticky žiadna pozornosť a skôr sa berie ako fakt. Aj diskusia s mladými Rómami a Rómkami z vylúčenej lokality po-

18 *Ibid.* s. 19.

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*

tvrdila, že by bola potrebná omnoho intenzívnejšia práca s róm-skými stredoškólákmi, ktorej podstatou by bolo poskytovanie podpory (nielen materiálnej, ale hlavne psycho-sociálnej), aby v štúdiu vytrvali. Ako uviedol jeden z participantov diskusie, zo strednej školy odišiel, pretože sa mu „nechcelo učiť, robil zle“, a hoci naňho rodičia kričali a snažili sa ho primat, aby sa do školy vrátil, nemalo to žiadny význam.

Významným faktorom, ktorý podľa našich zistení prispieva k tomu, že rómski študenti predčasne ukončujú strednú školu, je okrem iného aj zvnútornené (avšak neuvedomované) presvedčenie o tom, že Rómovia (resp. ľudia z ich sociálnej vrstvy) na stredné školy nepatria. V diskusii tak s mladými Rómami a Rómkami, ako aj s rómskymi rodičmi bolo badať pokrivený sebaobraz a obraz Rómov. K tomu sa pridružuje tiež fakt, že z dôvodu vysokej nezamestnanosti v ich sociálnom prostredí nevidia perspektívu úspechu, ktorý by absolvovanie strednej školy mohlo priniesť. Mladí Rómovia a Rómky síce považovali stredoškolské vzdelanie za dôležité, pretože „*všetci zamestnávateelia chcú aspoň výučný list*“. Napriek tomuto uvedomeniu však vzhľadom na extrémne chudobné a často segregované prostredie, z ktorého pochádzajú, nedisponujú dostatočným sociálnym kapitálom, aby v štúdiu vytrvali.

Aj tu sa ukazuje, že je potrebná práca so širšou komunitou, z ktorej dieťa pochádza. Mladí Rómovia a Rómky zo skúmanej vylúčenej lokality sa domnievali, že šance na dobré vzdelanie majú všetci rovnaké bez ohľadu na etnicitu. Berúc do úvahy kontext, z ktorého pochádzajú, a to, čo v tomto kontexte považujú za dobré vzdelanie (výučný list, prípadne stredná odborná škola s maturitou), je pravdepodobné, že je to naozaj tak. Tieto stredné školy totiž navštevujú aj nerómski študenti, ktorí však pochádzajú z podobných sociálnych pomerov ako tieto rómske deti (v ubytovni, kde sme realizovali diskusiu s mladými Rómami a Rómkami, býva aj veľký počet nerómskych nájomníkov). Z toho je zrejmé, že akýkoľvek iný kontext je pre nich úplne vzdialený a nereálny.

1.2.4 Úloha rodiny pri vzdelávaní

Školský systém sa pri vzdelávaní vo vysokej miere spolieha na podporu zo strany rodiny. Platí to aj pri výbere strednej školy. Takto pocítovali úlohu rodiny aj nami interviewované rómske matky. Tie sa zhodli na tom, že rodina je kľúčovým determinantom vzdelávacích dráh detí. Súhlasili s názorom, že najhlavnejším problémom vo vzdelávaní Rómov je nízky stupeň výchovy a málo podnetné prostredie rodiny. Rovnako aj pedagogický personál sa zhodol na tom, že kľúčový je pri rómskych deťoch z marginalizovaných rómskych lokalít postoj rodičov k vzdelávaniu. Veľká iniciatíva a aktivita sa očakáva zo strany rodičov napriek tomu, že škola vie, v akých podmienkach žijú, uvedomujú si, že riešia existenčné problémy a že nejaké vyššie vzdelanie nie je vecou, ktorú by vôbec mohli riešiť. Pri focusovej skupine s rodičmi sme pozorovali, že rodičia príliš nevnímajú ako schodnú perspektívu, že ich deti by sa jedného dňa „mohli mať lepšie ako oni, ak budú študované“. To pravdepodobne súvisí s celkovým spoločenským nastavením, ktoré nedáva veľa optimizmu na lepší život Rómov na Slovensku. Zástupkyňa aj rómsky asistent pôsobiaci na základnej škole s vysokým podielom rómskych detí uviedli, že spolupráca s rodičmi je dobrá a popisujú ju hlavne ako účasť rodičov na rôznych kolektívnych akciách, ktoré organizuje škola. Napriek tomu sme z diskusie s rómskymi rodičmi nadobudli dojem, že aktivita a komunikácia školy smerom k rómskym rodičom je pomerne obmedzená. Škola síce poskytuje rodičom informácie o možnostiach štúdia ich detí na strednej škole, avšak tieto informácie sú poskytované vo forme zoznamov škôl a ich odborov, ktoré sú v danom roku dostupné.

Vzdelávací systém prenáša pomerne vysoké bremeno podpory pri vzdelávaní na rodičov a rodinu. V prostredí, kde rodičia nemajú potrebné vzdelanostné zázemie alebo/a každý deň bojujú o prežitie a existenciu, je takýto predpoklad vysoko rizikový. Školský systém neeliminuje toto riziko napríklad intenzívnejšou prácou s deťmi a rodinou.

1.2.5 Zhrnutie

Kvalitatívne mapovanie bariér v TTSK nemožno rozširovať na iné lokality na Slovensku. Zamerali sme sa však na región, ktorý nepatrí medzi tie, kde býva najvyšší podiel marginalizovaných Rómov napriek tomu, že niekoľko takýchto lokalít sa nachádza aj tu. Dá sa predpokladať, že situácia v iných regiónoch a to najmä v BBSK, KSK a PSK bude skôr nepriaznivejšia ako pozitívnejšia. Je možné predpokladať, že téza, čo sa týka diskriminácie na trhu práce a celkovo negatívneho nastavenia spoločnosti voči Rómom ako istá bariéra pri vzdelávaní, bude zrejme rozšíriteľná aj na iné regióny. Bolo by asi iluzórne si myslieť, že vzdelávací systém je v iných krajoch lepšie pripravený vyrovnávať bariéry pri vstupe na strednú školu, ako je to v nami sledovaných lokalitách, napríklad v prípade rodín, ktoré neposkytujú očakávanú podporu pri vzdelávaní. Naopak, štúdia o elokovaných pracoviskách stredných odborných škôl pri rómskych osadách poukázala na výrazne systémovejšiu segregáciu ako v prípade zaradovania na určité odbory v rámci stredných škôl, ktoré navštevujú aj nerómski študenti. Predtým, ako pristúpime k diskusii o možných modeloch DVO ako riešenia bariér v prístupe k stredoškolskému vzdelávaniu, sa zameriame na diskusiu o existujúcich a optimálnych prístupoch k téme stredoškolského vzdelávania Rómov.

2 Stredoškolské vzdelávanie rómskej mládeže na Slovensku

2.1 Dva prístupy k rómskej menšine

V diskusii o stredoškolskom vzdelávaní Rómov²¹ na Slovensku absentuje teoretickejšie uchopenie témy na základe, ktoré by tvorcovia politik boli schopní vytvárať spravodlivo a kontextuálne. To znamená riešenia, ktoré by brali do úvahy odlišnosti medzi menšinami, ako aj vnútri menšín, medzi jej príslušníkmi a príslušníkmi. V diskusiách o vzdelávaní absentuje uchopenie zásadného rozdielu medzi paralelným a segregačným typom vzdelávania. Predtým, ako pristúpime k hodnoteniu prístupov vzdelávania rómskej mládeže v praxi, sa zameriame skôr na diskusiu v abstraktnejšej rovine, k modelom, k potenciálom, ako aj obmedzeniam.

Pri tvorbe menšinovej politiky, ktorej súčasťou je aj diskusia o vzdelávaní, je dôležité zohľadniť vnútornú heterogenitu v rámci rómskej menšiny. Ide o heterogenitu vychádzajúcu z odlišnej socioekonomickej situácie, odlišných pocitov príslušníka k rómskej menšine, resp. podskupín Rómov, či odlišného jazyka, ako aj individuálne odlišnosti vyplývajúce z rodu, zo sexuálnej orientácie či zdravotného znevýhodnenia. Menšinová politika vo všeobecnosti by mala kontextuálne reflektovať na všetky tieto odlišnosti. Zďaleka to tak nie je. Menšinová politika voči rómskej menšine osciluje medzi dvoma prístupmi, ktoré nemusia byť vždy kompatibilné. Menej dominantný prístup vychádza z vímania Rómov ako národnostnej menšiny. Alternatívy naopak

21 Napríklad v diskusii o stredoškolskom vzdelávaní rómskej mládeže na konferencii CVEK dňa 28. 4. 2015 s názvom *Rovné šance alebo „kto na čo má“* v Bratislave.

ponímajú Rómov ako sociálne znevýhodnenú skupinu. V nasledujúcej časti sa pozrieme, ako sa tieto východiská premietajú do konkrétnych prístupov a ako sú navzájom (ne)kompatibilné.

2.1.1 Rómovia ako národnostná menšina

Národnostná politika je založená predovšetkým na podpore etnickej, národnostnej a jazykovej identity a teda odlišnosti s majoritnou populáciou. Základným právnym rámcom sú ústavné menšinové práva a legislatíva, ktorá ich zavádza do praxe. Predovšetkým ide o jazykové práva, finančnú podporu menšinovej kultúry a právo na účasť na veciach týkajúcich sa menšiny.

Pre oblasť stredoškolského vzdelávania sú relevantné ustanovenia ústavy, ktoré zaručujú Rómom ako jednej z uznaných národnostných menšín právo na vzdelanie v ich jazyku. Kde a za akých okolností má štát podporovať jazykové práva tej-ktorej menšiny, je obsiahnuté najmä v Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov (1992).²² Upravuje aj vzdelávanie v rómskom jazyku, ktorý je jedným z uznaných jazykov na účely Charty.

Rozsah Chartou garantovaných práv sa pritom odlišuje v závislosti od veľkosti menšín. Najrozsiahlejšie jazykové práva sa zaviazala SR implementovať pre maďarský jazyk.²³ V druhej skupine jazykov je rusínsky a ukrajinský jazyk, pre ktorý sa vzťahuje garancia jazykových práv v menšom rozsahu. Rómsky jazyk je v tretej skupine spolu so zvyšnými jazykmi. V oblasti stredoškolského vzdelávania sa SR zaviazala, aby sa na odborných školách vyučovanie rómskeho jazyka stalo neoddeliteľnou súčasťou života (paragraf 8 d (iii), myslia sa tým stredné školy, pozn. au-

22 Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov, 5. 11. 1992, CETS No. 148 (vstúpila do platnosti 1. 3. 1998). SR ratifikovala chartu 5. 9. 2001 a vstúpila pre ňu do platnosti 1. 1. 2002.

23 Pozri detailnejšie záväzky pre SR, dostupné na <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG&VL=1>.

torky). Charta teda nezaväzuje k vytváraniu škôl s vyučovacím jazykom rómskym, ako je to v prípade maďarskej menšiny alebo výučby v maďarskom jazyku. Zaručuje podporu škôl, ktoré budú vyučovať aj rómštinu, prípadne niektoré predmety v rómštine. Vyučovanie v rómskom jazyku je napriek tomuto skromnému záväzku na minimálnej úrovni. Ako uvedieme nižšie, je fakticky zaručované len súkromnými školami.

Pri zavádzaní výučby rómskeho jazyka však narážame na jednu z dilem menšinových práv. Tou je nemožnosť aplikácie uniformného systému ochrany na menšiny, ktoré sa nachádzajú v odlišných situáciách. Situácia rómskej menšiny sa totiž výrazne odlišuje napríklad k numericky najbližšej maďarskej menšine. Napríklad vzhľadom na existujúcu segregáciu rómskych detí vytvorenie rómskeho národnostného školstva môže predstavovať ďalší spôsob segregácie a môže ju dokonca ešte aj posilniť. Ak je, samozrejme, nanútená zvonku. Myšlienka rómskeho národnostného školstva môže byť dokonca zneužitá tými, ktorí chcú ospravedlniť už existujúci systém segregácie, najmä v hlavnom vzdelávacom prúde. Segregáciou je priestorové alebo dokonca inštitucionálne oddelovanie, ktoré je prejavom mocenského rozhodnutia majority, resp. tej časti spoločnosti, ktorá má v rukách moc rozhodnúť o podobe vzdelávania. Implikuje delenie, ktorého podstatou nie je rovnosť, ale menejcennosť jednej skupiny oproti druhej.

Národnostné paralelné školstvo segregáciou nie je. Preto je podpora stredných škôl s vyučovacím jazykom rómskym legitímnym naplňaním menšinového práva na zachovanie etnickej a jazykovej identity. Plní jednu zo základných potrieb človeka – prístup k vlastnej kultúre, ktorý je dôležitý pre slobodný a hodnotný život. Ako vysvetľuje napríklad Will Kymlicka, kultúra, ktorú označuje ako societnú, vytvára rámec na individuálne voľby a súčasne im dáva zmysel. Ľudia si podľa Kymlicku necenia prináležania k akejkoľvek kultúrnej komunite, ale k tej vlastnej, ktorá zohrávala konštitutívnu úlohu pri formovaní ich osobnej identity. Kymlicka nepopiera možnosť asimilácie do inej kultúrnej komunity, myslí si, že je to často náročný proces. Tiež nie

je zrejme, prečo by mali menšiny znášať disproporčné náklady spojené s asimiláciou. Prístup k vlastnej kultúre, náboženstvu či jazyku vníma Kymlicka ako otázku spravodlivosti, nie otázku o ľudských možnostiach.²⁴

Preto skupinovo diferencujúce práva, respektíve menšinové práva, akými je napríklad právo na vzdelanie vo vlastnom jazyku, vyjadruje rovnakú možnosť na zachovanie odlišnej jazykovej či kultúrnej identity pre menšiny. Totiž Kymlicka, podobne ako ostatní teoretici multikulturalizmu, pozoruje, že štát, právo a verejné inštitúcie nie sú kultúrne, nábožensky alebo jazykovo neutrálne. Väčšinová kultúra a jej jazykové, náboženské a iné kultúrne charakteristiky sú hlboko zakorenené v jej politických, sociálnych a ekonomických inštitúciách. Zákony o jazyku, rodinné, trestné či občianske právo, ako aj organizácia verejného vzdelávania, verejných sviatkov a podobne nevyhnutne podporujú a zvyhodňujú dominantnú kultúru na úkor menšinových.²⁵ Slovenské školy sú akoby „normou“ a nie sú pritom etnicky či jazykovo neutrálne. Vychádzajúc z hodnoty prináležania ku kultúrnej skupine udelenie menšinových práv je požadované na základe princípu rovnosti. Skupinovo diferencujúce práva, ktoré umožňujú menšinám zachovanie vlastných kultúr, vyrovnávajú alebo odstraňujú tieto nerovnosti.²⁶

Preto pri národnostnom školstve nejde o segregáciu, ale o naplnenie potreby uznania ľudskej dôstojnosti každého človeka. Avšak takéto školy musia vychádzať zo záujmov samotnej menšiny a to na dvoch úrovniach. Na kolektívnej úrovni ako požiadavka smerujúca k štátu vytvoriť a podporovať takéto školy. Na individuálnej úrovni sú slobodne vyjadreným záujmom rodičov, respektíve samotných študentov zúčastňovať sa na takomto type vzdelávania.

24 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Claredon Press, 1995) s. 83 – 109.

25 *Ibid.*

26 *Ibid.*

2.1.2 Rómovia ako socioekonomicky znevýhodnená skupina

Druhým prístupom k vnímaniu Rómov sa na nich zameriava ako na socioekonomicky znevýhodnenú skupinu. Podľa dostupných dát viac ako polovica Rómov na Slovensku žije v prostredí tzv. marginalizovaných osídlení.²⁷ Bariéry mladých ľudí žijúcich v takýchto komunitách sú spôsobené jednak znevýhodnením vyplývajúcim z ich etnicity a súčasne socioekonomického postavenia. Nie je to neobvyklé. Znevýhodňované menšiny sú často vylučované na okraj spoločnosti, diskriminované pri ich vstupe k vzdelávaniu alebo na trh práce, čo znásobuje aj ich ekonomicky nerovné postavenie.

Reakciou na túto situáciu je na teoretickej úrovni politika integrácie, resp. inklúzie, ktorá sa stala dominantným prístupom riešenia vylúčenia Rómov od 90. rokov minulého storočia.²⁸ Integrácia spája politiku redistribúcie s požiadavkou toho, aby sa Rómovia nemuseli vzdať svojej etnickej identity.²⁹ Vo svojej podstate je odpoveďou na skutočnosť, že Rómovia sú uznanou národnostnou menšinou a súčasne značná časť je aj socioekonomicky znevýhodnou skupinou.

Avšak v praxi, ako sme argumentovali na inom mieste, ide o opatrenia, ktoré sú založené na socioekonomickom znevýhodnení ako podmienke priznania. Dôsledkom je skôr politika, ktorá sa približuje k asimilácii alebo naopak vylučovaniu.³⁰

-
- 27 Alexander Mušínska a ďalší, *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013* (Bratislava: UNDP, 2014) Atlas je dostupný tu: http://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/atlas_rom-kom.pdf, s. 16.
- 28 Pozri detailnejšie v Jarmila Lajčáková „The Uneasy Road towards Remediating the Economic & Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia“ (2007) 14 (1) *International Journal on Minority and Group Rights* 59.
- 29 *Ibid.*
- 30 Jarmila Lajčáková, “Old Concept, New Rhetoric? Zero Classes for Romani Children as an example of Minority Governance in Slovakia” in Timofey Agarin, Karl Cordell and Alexander Osipov (eds.) *Institutional Legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection* (London: Routledge, 2013).

V praxi tak narážame na dva prístupy, ktoré na jednej strane podporujú odlišnosti (Rómovia ako národnostná menšina) a na druhej strane sa ich snažia zmazať (integrácia). Nancy Fraser, jedna z popredných sociálnopolitických teoretičiek, ktorá problematizuje vzťah medzi distributívnou a kultúrnou spravodlivosťou, hovorí, že takéto spájanie politik môže byť problematické.³¹ Tvrdí, že redistribučné opatrenia riešia nerovnosť v ekonomickom postavení prostredníctvom spravodlivejšieho prerozdelenia (redistribúcie) pracovných miest a miest vo vzdelávacom systéme. Základné štruktúry, ktoré sú príčinou znevýhodnenia, však ostávajú nedotknuté.³² Politiky afirmatívneho prerozdelenia (affirmative redistribution), napr. cielená štátna podpora zameraná na skupiny v núdzi (t. j. na Rómov), nevedú k zmene v existujúcom triednom rozdelení. V skutočnosti môžu takéto politiky dokonca podporovať ďalšiu triednu stratifikáciu. Napríklad programy štátnej podpory, v rámci ktorých sa poskytuje materiálna pomoc, môžu tiež viesť k neželanému odmietavému a skreslenému vnímaniu dotknutých skupín (backlash misrecognition), čím dochádza k „antagonistickej diferenciacii skupín“.³³ Afirmatívne uznanie (affirmative recognition) na druhej strane presadzuje rešpekt voči marginalizovaným skupinám.³⁴ Politika „mainstreamového multikulturalizmu“ čiastočne napráva kultúrnu nespravodlivosť dešpektu bez spochybnenia základnej diferenciacie skupín.³⁵

Simultánne uplatňovanie stratégií afirmatívneho uznania a afirmatívneho prerozdelenia, ktoré je súčasťou politiky integrácie, je preto komplikované. Fraser upozorňuje, že afirmatívne prerozdelenie nie je, pokiaľ ide o rasové rozdiely, postačujúce na boj proti rasovo podmienenej delbe platenej práce. Tento proces ešte ďalej zhoršuje afirmatívne uznanie, ktoré prehodnocuje odlišné identity rasových menšín bez zmeny už existujúceho

31 Nancy Fraser, From Redistribution to recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist age, 1:212 *New Left Review* (1995) 79.

32 *Ibid.* s. 89.

33 *Ibid.* s. 85.

34 *Ibid.*

35 *Ibid.* s. 82 – 83.

binárneho čierneho-bieleho kódu. Podpora rozdielov, odlišností medzi menšinami by ďalej stupňovala odpor proti pozitívnym opatreniam, ktorý povedie k ich odmietavému skreslenému vnímaniu.³⁶

Domnievame sa, že k podobnej dynamike dochádza aj v prípade rómskej menšiny. Politika integrácie nepomáha odstraňovať socioekonomické nerovnosti. Reálne nevytvára podporu na včlenenie Rómov do väčšinových inštitúcií. Ako sme argumentovali na prípade nultých ročníkov,³⁷ takéto opatrenia, aj keď dobre zamýšľané v prostredí, ktoré sa nemení, fakticky vyúsťujú, resp. podporujú existujúcu segregáciu. V kombinácii so zvláštnou multikultúrnou podporou akoby prilievala olej do ohňa pri znásobovaní rozdielov. Príkladom bola rómska vlajka a text hymny v oddelenom „sektore“, kde sa vzdelávali rómske deti v oddelenom pavilóne v jednej základnej škole na východnom Slovensku.

Druhým aspektom zlúčenia rešpektu pre sociálne a jazykové odlišnosti v oblasti vzdelávania je to, že pre rómsku menšinu by bolo veľmi náročné zabezpečiť dostatočný počet Rómov, ktorí by boli schopní vyučovať sa v rómštine. Preto je napríklad dôležité zabezpečiť prípravu takýchto učiteľov na vybudovanie celej infraštruktúry stredoškolského vzdelávania.

³⁶ *Ibid.* s. 91.

³⁷ Lajčáková, *supra* poznámka 30.

3 Existujúce modely zamerané na vzdelávanie Rómov na úrovni stredných škôl

3.1 Súkromné rómske gymnáziá

Štát nevytvoril model národnostného stredoškolského vzdelávania v zmysle svojich ústavných a medzinárodných záväzkov. Avšak príkladom skĺbenia prístupov národnostného vzdelávania, ktorý sa snaží odstraňovať aj socioekonomické nerovnosti, sú súkromné rómske gymnáziá. Prvým gymnázium bolo tzv. Ghándího gymnázium založené v Lučenci. Jeho pokračovaním je gymnázium, ktoré založilo občianske združenie EMKI v Kremnici v roku 2008. Bolo zamerané na talentované rómske deti, pričom jeho súčasťou je aj internát, aby ho mohli navštevovať aj študenti zo vzdialenejších častí Slovenska. Gymnázium má vyučovací jazyk slovenský s vyučovaním rómskeho jazyka. Medzičasom vznikli tiež ďalšie takéto gymnáziá v Kežmarku a v Košiciach. Tieto inštitúcie sú otvorené aj nerómskym študentom. Premostujú sociálne znevýhodnenie a pritom podporujú rómsku identitu svojich žiakov.

Tieto inštitúcie sú financované zo štátneho rozpočtu prostredníctvom dotácií na žiaka a čiastočne nákupom hnutelného majetku poskytovaného súkromným stredným školám. Nejde teda o štátne menšinové školy. Na to, aby reálne školy zabezpečili svoje fungovanie, musia takéto školy získavať zdroje mimo štátneho rozpočtu, typicky od donorov na realizáciu podporných projektov.

Rómske gymnáziá majú za cieľ prispieť k vybudovaniu rómskej inteligencie, ktorá bude schopná podporovať výučbu v rómskom

jazyku. V každom prípade rómske gymnáziá predstavujú len jeden z možných prístupov k vzdelávaniu rómskej menšiny. Nenahrádzajú celú šírku stredoškolského vzdelávania, v ktorom by malo byť zabezpečené aj vyučovanie v rómskom jazyku.

Podpora rómskej kultúry, jazyka a celkovo politika uznania rovnocennosti Rómov nemusí byť podporovaná len prostredníctvom paralelných inštitúcií, akými sú rómske gymnáziá. Takáto politika môže mať súčasne aj podobu začlenenía rómskych reálií a histórie do relevantných predmetov na stredných odborných školách. Takýto prístup, ako označili naše respondentky v diskusii o alternatívach vzdelávania rómskej mládeže, považujú za prospešný nielen pre rómske deti, ale najmä nerómske, keďže by prispel k búraní predsudkov.

„Ale pretože panujú na Slovensku také nálady, aké panujú, si myslím, že by bolo viac než potrebné zaradiť takýto nejaký predmet, aby sa niečo zmenilo, alebo sa začalo pracovať na búraní predsudkov, ktoré o Rómoch panujú. Určite si myslím, že by to prispelo k lepšiemu spolunažívaniu, určite áno.“

Taktiež uviedli, že aj pôsobenie rómskych učiteľov na základných a stredných školách by podporilo vzdelávanie rómskych detí a mohlo by slúžiť aj ako nástroj zvyšovania povedomia o národnostných a kultúrnych odlišnostiach ich príslušníkov.

„Áno, toto je ten problém, ktorý by som chcela zmeniť, aby bolo viac rómskych pedagógov na stredných školách a aj na základnej... A kde sú tí, čo vyštudovali vysokú školu?“

„Aby tam bol aj nejaký rómsky učiteľ, si myslím, trebárs, aby si aj on vedel tak nejako zaradiť deti, vieš, nemusí byť celá trieda Cigánov alebo niečo také, ale proste nech sú tak, ako sú, ale aby tam chodil na výučbu aj rómsky učiteľ. Aby aj decká videli, že aj ten Róm je nejaký vzdelaný a nie, že sú iba takí zlí. Lebo oni dávajú Cigánov do jedného mecha.“

Práve rómske gymnáziá sú jednou zo stratégií podpory rómskych študentov, ktorí by mohli byť v budúcnosti učiteľmi a vyučovať aj v rómskom jazyku.

3.2 Elokované pracoviská stredných odborných škôl

Aj keď štát finančne podporuje súkromné rómske školy, ich založenie a vznik je výsledkom súkromnej aktivity. Fakticky má štát aktívnu politiku len na jeden typ vzdelávania rómskej menšiny – tzv. elokované pracoviská stredných odborných škôl (ďalej len „elokované pracoviská“), ktoré sú umiestnené v obciach s vysokým podielom rómskych obyvateľov (najčastejšie žijúcich segregovane alebo separovane).

Koncept zriaďovania elokovaných pracovísk sa objavil už v roku 2003 v § 19 ods. 7 zákona č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve. Umožňoval zriaďovanie takýchto škôl bez toho, aby viedol o nich evidenciu až do konca roka 2012. Nevieme, ako prebiehala výučba v týchto pracoviskách a dokonca nevieme, ani koľko ich bolo. Elokované pracovisko je v zmysle zákona priestor, v ktorom sa realizuje vzdelávacia činnosť, ktorá sa riadi školským programom zariadenia, ktorého je súčasťou.³⁸ Trojročné učebné odbory elokovaných pracovísk sú najčastejšie špecializované na odbory ako je krajčír, čalúnnik či mechanizátor lesnej výroby. Dvojročné pripravujú v učebných odboroch spracovanie dreva, potravinárska či poľnohospodárska výroba. Nechýba ani program tzv. praktická žena. Oba typy študijných odborov, dvoj- aj trojročné, poskytujú len veľmi slabé šance uplatniť sa na trhu práce.³⁹

38 Podľa Balážová, *supra* poznámka 17, s. 9 a nasled.

39 *Ibid.* s. 31.

Podľa dostupných dát bolo k 31. 3. 2014 na Slovensku 40 elokovaných pracovísk stredných škôl. K nasledujúcemu roku sa ich počet zvýšil na 56. V školskom roku 2015/2016 začne svoju činnosť ďalších 15.⁴⁰ Ich zriadenie bolo podporené aj zo štrukturálnych fondov vo výške 7 miliónov eur. Financovanie je v porovnaní s inými strednými školami štedré. Priemerný mzdový normatív na žiaka dosahuje takmer dvojnásobok výšky, v akej sú podporované napríklad gymnáziá.⁴¹

Podľa dostupných hodnotení sa výskyt elokovaných pracovísk prekrýva s výskytom MRK.⁴² O tom, že sú elokované pracoviská aktívnym nástrojom riešenia zaškolenosti rómskej mládeže, nesvedčí len ich rozmiestnenie. Takéto riešenie sa objavuje aj vo vládných stratégiách integrácie Rómov. Prvou bola stratégia z roku 2008. Tento návrh sa premietol aj do Koncepcie výchovy a vzdelávania z roku 2008 prijatej uznesením vlády č. 28. Autori koncepcie poukazujú na vysokú nezamestnanosť a chudobu, ktorej dôsledkom sú najmä finančné bariéry pri prístupe k stredným školám.⁴³ Toto je dôvodom zriaďovania práve elokovaných pracovísk stredných škôl v obciach s MRK. Napokon aj Národná stratégia integrácie Rómov na Slovensku do roku 2020 navrhuje ako jeden z prístupov riešenia stredoškolského vzdelávania práve elokované pracoviská.⁴⁴

Téme elokovaných pracovísk ako nástroja vzdelávania rómskej mládeže sa venovala Zuzana Balážová. Tá realizovala v roku 2015 menší kvalitatívny výskum v piatich náhodne vybraných štátnych elokovaných pracoviskách.⁴⁵ Balážovej výskum odkryl, že ide o veľmi problematický model. Z rozhovorov so študentmi na týchto školách vyplynulo, že umiestnenie elokovaných pracovísk priamo pri osadách vytvára dojem, akoby boli „tieto školy určené pre nich“. A to bez ohľadu na ich študijné výsledky. Preto

40 *Ibid.* s. 31.

41 *Ibid.* s. 28.

42 *Ibid.* s. 11.

43 Podľa *ibid.* s. 16.

44 Podľa *ibid.* s. 17.

45 *Ibid.*

v nich údajne pokračujú aj študenti, ktorí by mohli navštevovať aj kvalitnejšie školy s lepšou perspektívou uplatniť sa na trhu práce.

Ukazuje sa, že niektoré odbory sú akoby „šité“ na potreby obyvateľov, respektíve obyvateľky osád, vychádzajúc zo široko rozšírených stereotypov. Najvypuklejším príkladom je učebný odbor praktická žena. Podľa informácií o programe má za cieľ osvojenie si nasledujúcich typov poznatkov, schopností a zručností:

- základy hygieny a estetiky rodinného a životného prostredia,
- pochopenie úlohy a funkcie rodiny,
- pochopenie významu partnerských a manželských vzťahov,
- vedenie a udržiavanie domácnosti,
- zásady hospodárenia, schopnosť nakupovať, správne uskladniť a spracovať potraviny a pripraviť jedlá,
- ovládanie ručných prác základnými technikami vyšívania, háčkovania a pletenia, formou ručného a strojového šitia zhotoví a opraví jednotlivé výrobky textilnej konfekcie,
- osvojenie si zásad rodinného života, správnej výchovy a starostlivosti o dieťa, vo vedení domácnosti, v lesnej výrobe a pod.

Podľa popisu programu „*absolvent sa môže uplatniť v jednoduchých a pomocných kvalifikovaných prácach v prevádzkach zameraných na výrobu textilnej konfekcie, v rastlinnej a živočíšnej výrobe v poľnohospodárskych družstvách a na farmách, v oblasti rodinného života pri správnej výchove a starostlivosti o dieťa, vo vedení a v udržiavaní domácnosti a v lesnom programe*“.⁴⁶

46 Charakteristika učebného odboru Praktická žena, reprodukované v *ibid.* s. 27 – 28.

Na obsahu programu pracovali odborníci z mnohých štátnych inštitúcií. Je to veľmi zarážajúce, keďže ide o odbor, ktorý neposkytuje, podľa nášho názoru, žiadne možnosti uplatniť sa na trhu práce. Naopak, vychádza zo stereotypov spájaných s rómskymi ženami a ich uväznení v rodových očakávaníach, ktoré dokonca v tomto prípade podsúva majoritná spoločnosť.

Podľa Balážovej zistení elokované pracoviská tiež podporujú existujúcu segregáciu rómskych detí a mládeže vo vzdelávaní. Nie sú mostom k životu v majoritnej spoločnosti. Naopak, ako sme už uviedli, rómske deti cítia, akoby škola bola „pre nich“. Študenti často nevedia napríklad o tom, že sociálne štipendiá, ktoré dostávajú na takejto strednej škole, by mohli dostávať na akejkolvek inej strednej škole. Aj to je jeden z dôvodov, prečo si vyberajú školu priamo pri osade. Tento model škôl vychádza z predstavy o tom, že geografická vzdialenosť je vážnou bariérou pri vzdelávaní.⁴⁷ Zaujímavé je, že podľa zistení zo skúmania rómskych domácností⁴⁸ je tento dôvod zanedbateľnou bariérou pri vstupe na strednú školu. Oveľa vážnejšie je zlyhávajúce základného školstva, nedostatok financií či rodovo determinované stereotypy.⁴⁹

V diskusii k prezentácii Balážovej výskumu na konferencii s názvom Rovné šance alebo „kto na čo má“ dňa 28. 4. 2015 v Bratislave zazneli názory, že takéto vzdelávanie pre rómske deti zabezpečí, že aspoň niekde študujú. Vždy sa údajne vyskytnú ľudia, ktorí študovať nebudú. Balážová výstižne na takéto argumenty reaguje vo svojej štúdií:

„V žiadnom prípade sa nesmieme uspokojiť s tvrdeniami typu ,hlavne, že tie decká niekde sú‘. Vzdelávací systém musí byť koncipovaný tak, aby dával šancu získať najlepšie možné vzdelanie každému jednotlivcovi bez rozdielov. Nesmie v žiadnom prípade diskriminovať a podporovať stereotypné

47 *Ibid.*

48 Pozri v kapitole 1.1 vyššie.

49 *Ibid.*

*správanie. Žiadny študent v tejto krajine by nemal byť diskriminovaný a nemal by sa cítiť vo vzdelávacom systéme nechcený a nepotrebný. Na každom stupni vzdelávania musíme v študentoch podporovať sebavedomie a identitu. Ak chceme nejakú skupinu integrovať, musíme ju podporovať v rozvoji a umožňovať jej participovať v plnom rozsahu.*⁵⁰

Z čítania jej štúdie, ako aj z diskusií v niektorých lokalitách, ale aj z poznania finálnych súvislostí sa nemožno ubrániť dojmu, že skutočnou motiváciou na otváranie takýchto škôl je jednoducho snaha profitovať na úkor detí. Pripomína to situáciu v špeciálnom školstve. Model elokovaných pracovísk v každom prípade vychádza z predstavy Rómov ako sociálne znevýhodnenej skupiny, ktorú istým spôsobom treba scivilizovať. Avšak je nepravdepodobné, že tieto školy budú mať takýto efekt. Jeho pravdepodobnejším výsledkom je podpora segregácie a uzatvorenie mládeže v prostredí, v ktorom vyrástli. Nejde o model, ktorý by sa snažil začleniť Rómov do existujúcich štruktúr stredných škôl. Práve naopak. Vzdelávanie na takýchto školách nie je tiež výsledkom slobodného rozhodnutia menšiny, ktorá si tým zachováva svoju odlišnú etnickú identitu. Taktiež ako Balážová poukázala, rozhodnutie študovať na takejto škole nevychádza zo slobody každého žiaka.

3.3 Program podpory rómskych študentov stredných škôl – Rómsky vzdelávací fond

Program REF nie je štátnym programom. Je však dôležitou mimovládnuou iniciatívou, ktorá podporuje ďalší alternatívny prístup – podporu štúdia na stredných školách končiacich sa maturitou.

⁵⁰ *Ibid.* s. 32.

Program má za cieľ adresovať socioekonomickú bariéru pri štúdiu prostredníctvom finančnej podpory. Súčasne sa intenzívne zameriava na predchádzanie predčasného ukončenia štúdia. Intervencia je zameraná na podporu počas štúdia, nie pred vstupom. Program má za cieľ „zlepšiť školské výsledky, dochádzku rómskych žiakov, zvýšiť počet študentov, ktorí úspešne ukončia štúdium na strednej škole, znížiť počet rómskych študentov, ktorí odídu zo školy pred jej riadnym ukončením, zvýšiť počet študentov, ktorí budú pokračovať v štúdiu na vysokých školách“.⁵¹

Program sa skladá z troch komponentov: finančnej podpory/štipendia, mentoringu a tútorstva. Zameriava sa na rómskych študentov, ktorí študujú na stredných školách v odboroch ukončených maturitnou skúškou s priemerom do 2,5 alebo v prípade gymnazistov s priemerom do 3,0.

Finančná podpora je zameraná na motiváciu študentov dosiahnuť čo najlepšie výsledky v škole, respektíve uchádzať sa o štúdium na gymnáziu. Jeho výška je 45 eur na mesiac, ak ide o gymnazistov. Podpora stredoškolákov študujúcich na stredných odborných školách s priemerom do 1,5 je mierne nižšia – 40 eur a v prípade, ak majú priemer do 2,5, ich podpora je 30 eur mesačne. Štipendium sa pritom vypláca v troch splátkach.⁵²

Veľmi dôležitým aspektom programu je však mentoring a tútorstvo. Tie nahrádzajú podporu, ktorá môže rómskym študentom v školách chýbať. Mentor je akousi morálnou podporou, ktorý má napomôcť pri socializácii a predchádzaní možných konfliktov v prostredí školy. Súčasne spolupracuje s rodinou a snaží sa riešiť predčasné ukončenie dochádzky.

Mentor pracuje približne 10 hodín mesačne. Jeho minimálnou kvalifikáciou je vysokoškolské vzdelanie I. stupňa a skúsenosť s prácou s rómskou mládežou. Program uprednostňuje mentorov z radov učiteľov, ktorí pôsobia v škole, ktorú navštevuje

51 Informácia poskytnutá REF Slovensko.

52 *Ibid.*

podporovaný rómsky študent. Mentor absoluuje akreditované vzdelávanie zamerané na mentoring rómskych študentov. Podporu poskytuje buď individuálne, alebo skupinovo. Spolupracuje so školou aj s rodičmi.

Popis práce mentora

- (1) Pomáhať rómskym študentom zlepšiť ich školské výsledky a motivovať ich k ukončeniu štúdia na strednej škole.
- (2) Identifikovať študentov, ktorí potrebujú tútorstvo/doučovanie z jednotlivých predmetov.
- (3) Identifikovať možné problémy študentov a navrhnúť efektívne metódy a stratégie na zlepšenie študijných výsledkov študenta.
- (4) V prípade potreby sprostredkovať doučovanie študenta.
- (5) Sústreďovať sa na prevenciu možných konfliktov študenta v prostredí školy, pomáhať odstraňovať príčiny odchodu rómskych študentov z riadneho vyučovacieho procesu.
- (6) Zlepšovať socializačný proces rómskych študentov.⁵³

Tútorstvo spočíva v doučovaní. Realizuje sa na žiadosť mentora a študenta. Ako vidno z nasledujúcej tabuľky, počet študentov, ktorí získali štipendium, sa od roku **2011/2012**, keď sa program začal, viac ako zdvojnásobil:

Počet príjemcov štipendií:	177
Počet študentov, ktorí ukončili školský rok:	173
Dochádzka:	89 %

(počet mentorov 34, počet tútorov 56)

⁵³ Zdroj: REF.

2012/2013

Počet príjemcov štipendií:	320
Počet študentov, ktorí ukončili školský rok:	310
Dochádzka:	77 %
(počet mentorov 42, počet tútorov 68)	

2013/2014

Počet príjemcov štipendií:	333
Počet študentov, ktorí ukončili školský rok:	320
Dochádzka:	95 %
(počet mentorov 22, počet tútorov 52)	

2014/2015

Počet príjemcov štipendií:	373
----------------------------	-----

Program podpory rómskych študentov REF má napomôcť pri prekonávaní bariér po nástupe na strednú školu. Jeho cieľom je začlenenie rómskych študentov na kvalitné stredné školy, pričom prospechovým finančným štipendium ich motivuje dosahovať čo najlepšie výsledky.

4 Hľadanie optimálnych modelov stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže

Dostupné dáta ukazujú, že úroveň stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže nie je uspokojivá. Ponechanie *status quo* zrejme prispeje k prehľbovaniu etnicky determinovaných nerovností medzi majoritou a menšinou. Rómske gymnáziá situáciu komplexne nevyriešia. Elokované pracoviská ju pravdepodobne budú iba komplikovať, ak nie priamo zhoršovať. Vhodnou alternatívou sa však javí práve program podpory REF, ktorý nie je podporovaný štátom. Je však príkladom optimálnych riešení, ktoré by mal štát, presnejšie samospráva, podporovať. Aké sú ďalšie alternatívy?

Domnievame sa, že pri vytváraní modelu vzdelávania by mal byť na teoretickej úrovni východiskom rešpekt ľudskej dôstojnosti každého človeka, ktorý je morálnym aj normatívnym základom našej spoločnosti a práva. V práve je hodnota ľudskej dôstojnosti interpretovaná prostredníctvom referencie na autonómiu a rovnosť. To znamená, že zákony či verejná politika by mali rešpektovať a zvyšovať autonómiu ľudského rozhodovania. Súčasne politika, ktorá rešpektuje ľudskú dôstojnosť, je taká, ktorá zaobchádza s menšinami nehierarchizovaným a nediskriminačným spôsobom.⁵⁴

Jednu z najautoritatívnejších interpretácií ľudskej dôstojnosti poskytol kanadský ústavný súd. Ten interpretoval rešpektovanie ľudskej dôstojnosti ako stav, keď „jednotlivec alebo skupina pociťujú sebaúctu a pocit vlastnej hodnoty. Ľudská dôstojnosť sa týka fyzickej

54 Pozri detailnejšie napr. v Jeff Malpas a Norelle Lickiss (eds.), *Perspectives on Human Dignity: a Conversation* (Dordrecht: Springer, 2007).

aj psychologickej integrity. Je poškodená nespravodlivým zaobchádzaním, ktoré je založené na osobných charakteristikách alebo situáciách, ktoré nesúvisia s individuálnymi potrebami, kapacitami alebo schopnosťami. Je naopak podporovaná zákonmi, ktoré sú citlivé k potrebám, kapacitám a schopnostiam rôznych jednotlivcov, berúc do úvahy kontext ich odlišných situácií. Ľudská dôstojnosť je poškodzovaná, keď sú jednotlivci alebo skupiny marginalizované, ignorované, podceňované a naopak je podporovaná zákonmi, ktoré uznávajú plné miesto všetkých jednotlivcov a skupín v kanadskej spoločnosti“.⁵⁵

Kanadský najvyšší súd podľa nášho názoru poskytuje aj námet, ako prístupit' k otázke nastavenia vzdelávania mládeže vrátane tej, ktorá patrí medzi marginalizované skupiny.

Takéto hodnoty sledujú súkromné gymnáziá, ktoré si zriadili zástupcovia rómskej menšiny, a sú skôr nasmerované k podpore ľudskej identity (aj keď nemáme k dispozícii presnejšie evaluácie o ich fungovaní). Tým, že podporujú rómsku identitu, deklarujú legitímnu snahu dodať sebavedomie deťom, ktoré spoločnosť posudzuje ako menejcenné. Rómske gymnáziá však nie sú celou odpoveďou, keďže logicky nemôžu (a ani nemajú ambíciu) poskytovať vzdelávanie všetkým rómskym deťom. Príkladom podporujúcim začlenenie a nerovné šance pri vzdelávaní je jednoznačne aj program REF. Ten berie do úvahy znevýhodnenú situáciu rómskych študentov, nielen finančnú, ale aj sociálnu, a snaží sa tieto bariéry odstrániť.

Naopak, prístup tzv. elokovaných pracovísk či stereotypné zaradovanie do určitých odborov alebo aj ignorovanie problému rozhodne nepodporuje ľudskú dôstojnosť. Bariéry, o ktorých sme písali v prvej kapitole, keď sú rómske deti navádzané na to, aby vyplňali prázdne miesta v niektorých nepopulárnych učeb-

55 *Law v. Canada* (Minister of Employment & Immigration) (1999) 1S.C.R. 497 para. 53. Podobne najvyšší súd Juhoafrickej republiky odmietol nerovné zaobchádzanie s jednotlivcami založené na ich atribútoch alebo charakteristikách ako odmietnutie rešpektu ľudskej dôstojnosti. *Prinsloo v. van der Linde* (1997) 6 BCLR 759 (CC) para. 31.

ných odboroch, rozhodne nesmerujú k tomu, aby sa cítili plnohodnotnými členmi našej spoločnosti a začlenili sa napríklad na trhu práce, skôr ešte podporujú ich marginalizáciu. Vzdelávanie prostredníctvom elokovaných pracovísk, o ktorom sme písali v predchádzajúcej časti, je v absolútnom rozpore s rešpektom ľudskej dôstojnosti. Je to spôsob, ktorý nepodporuje kapacitu každého dieťaťa dosiahnuť čo najviac. Je to segregáčna inštitúcia, ktorá je určená „pre tieto deti“, ktoré „na nič iné nemajú“. Je dôsledkom segregácie a marginalizácie od útleho detstva. Neprekonáva bariéry, ktoré sú formované na úrovni primárneho či nižšieho sekundárneho vzdelávania.

Domnievame sa, že cestu riešení ponúka práve program REF, ktorý podporuje začlenie do rôznorodých, tzv. manstreamových škôl spoločne s nerómskymi študentmi. Samozrejme, legitímnym nástrojom sú aj rómske gymnáziá. Ale tie nie sú odpoveďou na vnútorne heterogénnu skupinu študentov, akými sú nepochybne aj rómski študenti. Školský systém by im mal umožniť dosiahnuť a vytvoriť podmienky, aby v živote robili to, čo ich baví. Nie to, o čom si iní myslia, že na to „majú“.

4.1 Dočasné vyrovnávacie opatrenia ako cesta prekonávania bariér

Každý človek si vyžaduje uznanie. Uznanie rovnocennosti však v prípade dlhodobo znevýhodnených skupín ide ruka v ruku s podporou a vytvorením príležitosti uspieť. Príležitosti získať vzdelanie nie sú rovnaké, pokiaľ porovnávame dieťa z majoritnej populácie a dieťa, ktoré sa narodilo v rómskej osade alebo aj povedzme v rómskej rodine strednej triedy žijúcej v mestskom prostredí.

Nástrojom, ktoré používajú štáty na vyrovnanie príležitostí, sú tzv. dočasné vyrovnávacie opatrenia (DVO). DVO je špecifický výraz pre slovenské právne prostredie. V európskom kontexte

sa môžeme stretnúť s pojmom tzv. *positive action* alebo *affirmative action* v prípade USA, ktoré možno považovať za synonymá.

Cieľom DVO je doplniť prístup pri potieraní diskriminácie založený výlučne na jej zákaze. Ukazuje sa totiž, že samotný zákaz či už priamej, alebo nepriamej diskriminácie a jeho vynucovanie nemusí byť dostatočný na to, aby odstránil nerovnosti vyplývajúce napríklad z etnicity. Napríklad to, že štát výlučne zakázal diskrimináciu v prijímaní rómskych študentov na stredné školy, asi by to výrazne nepomohlo v tom, aby bolo viac rómskych študentov na kvalitných stredných školách. Samozrejme, aj intenzívnejšie dodržiavanie zákazu diskriminácie je dôležité. V prípade stredných škôl by bol na miestne napríklad pri práci výchovných poradcov, ktorí radia rómskym deťom, aby sa hlásili na školy na základe ich etnicity a nie individuálnych schopností. Avšak ukazuje sa, že rovnako, ak nie ešte dôležitejšie je, aby ich podporil v tom, aby sa o rôznych možnostiach o tom, kde študovať, vôbec dozvedeli, aby im niekto poradil pri výbere či poskytol prípravu na prijímacie pohovory, ak ide o školu, kde je podmienkou práve ich splnenie.

Práve DVO sú takýmto nástrojom. Zaraďujú sa do štvrtej generácie legislatívnych úprav, ktoré sa snažia potierať diskrimináciu. Nejde o model, keď by nápravu mal zabezpečovať ten, čo diskriminoval.⁵⁶ Totiž ich základom je poznanie, že diskriminácia môže byť dôsledkom toho, ako fungujú inštitúcie a ako sú celkovo koncipované. Napríklad skutočnosť, že existujú predsudky, ktoré zaraďujú alebo dokonca sebazaradujú Rómov len na určitý typ vzdelávania. DVO sú zamerané na odstránenie toho, ako fungujú inštitúcie. Ich cieľom nie je odškodniť konkrétne obeť, ale zmeniť celkovú štruktúru inštitúcií.

56 Sandra Fredman, *Discrimination Law* (Oxford: Oxford University Press, 2002) s. 122.

4.1.1 Menia DVO štruktúru spoločnosti?

Na tomto mieste je vhodné uviesť, že DVO nie sú prístupom bez kritikov. Naopak, jednou zo zásadných výhrad proti tzv. affirmative action je, že takéto opatrenia nemenia inštitúcie, ktoré znevýhodňujú určité skupiny. Len sa snažia dostať do štruktúr znevýhodnené skupiny. Samotné inštitúcie však podľa názoru poprednej kritičky Nancy Fraser zostávajú nemenné. V kontexte afroamerickej populácie USA, čo je Fraserovej primárny referenčný rámec, si jej hodnotenie vyžaduje trochu detailnejšie vysvetlenie a najmä empirické dáta. Ak sa pozrieme na hodnotenia affirmative action v USA, zistíme, že programy vyrovnávacích opatrení pravdepodobne priniesli výsledky, o ktoré sa usilovali. Jedna z najkomplexnejších štúdií týkajúcich sa vyrovnávacích opatrení vo vyššom školstve pod názvom *The Shape of the River* (od Williama Bowena a Dereka Boka) dokazuje, že Fraserovej obavy nie sú empiricky dostatočne podložené.⁵⁷ Ich štúdia vychádza z empirických údajov, ktoré sledujú dosah preferenčných politik uplatňovaných výberovými strednými školami a univerzitami na výkon študentov tmavej a svetlej pleti počas štúdia i po jeho skončení. Poukázali na skutočnosť, že politika rasovo citlivých prijímacích konaní viedla k dramatickému nárastu percenta študentov tmavej pleti vo veku 25 až 29 rokov, ktorí ukončili strednú školu (5,4 % v roku 1960 oproti 15,4 % v 1995), právnickú fakultu (1 % v 1960 a 7,5 % v 1995) a lekársku fakultu (2,2 % v 1964 a 8,1 % v 1995).⁵⁸ Vyrovnávacie opatrenia vo vyššom školstve podľa autorov viedli k enormnému nárastu v zastúpení obyvateľstva tmavej pleti v lukratívnych a vo vplyvných profesiách a k vzniku početnej strednej vrstvy čierneho obyvateľstva.⁵⁹ Ukazuje, že affirmative action mala na americkú spoločnosť transformatívne účinky, keďže zástupcovia Afroameričanov sa dostali do pozície, keď boli schopní ovplyvňovať aj fungovanie samotných inštitúcií.

57 William G. Bowen a Deren Bok, *The Shape of the River: Long-Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998) p. xxv.

58 *Ibid.* s. 9 – 10.

59 *Ibid.* s. 10 – 11 a najmä kapitola 4 s. 91, kapitola 5 s. 118 a kapitola 6 s. 155.

Empirické dôkazy nasvedčujú, že vyrovnávacie opatrenia sú relatívne úspešné pri prerozdeľovaní bohatstva a prestíže medzi rasovými skupinami a v prípade Afroameričanov pri vstupe do strednej vrstvy.⁶⁰ Podobne aj údaje z ďalších krajín, napr. Indie, Malajzie a Južnej Afriky, ukazujú, že vyrovnávacie opatrenia pomohli znížiť nerovnosť medzi jednotlivými spoločenskými skupinami a napomohli vstup znevýhodnených skupín do strednej vrstvy.⁶¹

Samozrejme, ide o zdĺhavý proces a nemožno predpokladať, že sa to podarí za niekoľko rokov, ale bude si vyžadovať pravdepodobne desaťročia.

4.1.2 Stigmatizácia menších

V diskusií o affirmative action alebo DVO sa často objavuje argument, že takéto opatrenia, ktoré zdanlivo zvýhodňujú príslušníkov menších, sú stigmatizujúce. S obavami o možnej stigmatizácii z prijímaných DVO sme sa stretli aj v mapingu bariér pri stredoškolskom vzdelávaní rómskej mládeže. Niektorí rodičia vyjadrili obavu, aby sa situácia ich detí z dôvodov nepriaznivých reakcií ich okolia ešte nezhoršila.

„Nerómske okolie by to nevnívalo dobre, nie, nevnívalo by to dobre, lebo zase by povedali, jaj, Cigánom dali a nám nedali, tak to je... znova zle, pravdepodobne, že zase by to nebolo na tej istej úrovni, že tí by boli zase vo výhode, že by im na to niekto prispieval... asi by sa im to nepáčilo.“

Avšak otázku o možnej stigmatizácii menších nemožno zodpovedať abstraktne. Vhodnejšie je pozrieť sa na konkrétne zistenia z desiatok rokov skúseností s affirmative action v USA. Spomína-

60 Robin A. Lenhardt, "Understanding the Mark: Race, Stigma, and Equality in Context", 78 New York University Law Review (2004) s. 806 – 807.

61 Sakiko Fukuda-Parr a ďalší, *Cultural Liberty in Today's Diverse World, Human Development Report 2004* (United Nations Development Programme, New York, 2004) s. 38 – 40, www.undp.org.in/hdr2004/, s. 9.

ná štúdia *The Shape of the River* naznačuje, že výskum medzirarových vzťahov a súvisiacej skúsenosti so stigmatizáciou má mnoho aspektov. Napriek tomu a bez ohľadu na veľké množstvo názorov na hodnotu rozmanitosti (diverzity) vo vzdelávacom procese prišli Bowen a Bok k záveru, že „niet pochybností o prevažne priaznivom vnímaní, ktoré je vlastné študentom všetkých rás, a význame rozmanitosti pre ich vzdelávanie“.⁶² Výsledky štúdie obsahujú dôležité zistenie, že absolventi tmavej pleti, ktorí sa na hodnotení zúčastnili, si svoju skúsenosť z navštevovania strednej školy vysoko cenia.⁶³ Ak by títo študenti trpeli stigmatizáciou, dala by sa odôvodnene predpokladať nižšia pravdepodobnosť, že štúdium ukončia a menšia miera úspešnosti v profesionálnej kariére. Takisto by sme mohli právom očakávať, že svoju skúsenosť zo strednej školy budú hodnotiť negatívne.⁶⁴ Štúdia nepotvrdila ani tvrdenie, že študenti tmavej pleti trpia v dôsledku toho, že by ich ostatní vnímali ako menej schopných, pretože sú cieľovou skupinou (prijemcami) vyrovnávacích opatrení. Keby tento fenomén skutočne existoval, dôkazy by potvrdili, že títo študenti dosahujú lepšie výsledky v kariére, ak navštevujú strednú školu so študentmi, ktorí majú pri nástupe do školy podobné predpoklady a spôsobilosti. Ak by to bola pravda, študenti tmavej pleti by dosahovali lepšie študijné výsledky na takýchto stredných školách, keďže by netrpeli pocitmi menejcennosti, resp. stigmou, že sú privilegovaní na základe svojho rasového pôvodu – následkom čoho by ich schopnosti stratili hodnotu aj z ich vlastného pohľadu.⁶⁵ Práve naopak, Bowen a Bok zistili, že študenti tmavej pleti boli podstatne úspešnejší na výberových školách a tiež dosiahli lukratívnejšiu kariéru než študenti tmavej pleti, ktorí absolvovali menej výberové školy.⁶⁶ Aj najnovšie výskumy citované v spomínanom *amicuse* potvrdzujú, že stigmatizácia študentov z menšín je nižšia na univerzitách, ktoré používajú rasovo citlivé vstupné kritériá pri prijímaní na štúdium.

62 Bowen a Bok, *supra* poznámka 57, s. 216.

63 *Ibid.*

64 *Ibid.* 261.

65 *Ibid.* 263 – 264.

66 *Ibid.*

Štúdium na prestížnych univerzitách podporuje u študentov sociálnu mobilitu a presun do vyšších príjmových skupín.⁶⁷

Aj keď by bolo nerozumné hneď na začiatku odmietnuť to, že by sa niektorí študenti cítili menejcenne v dôsledku DVO. Avšak pri ich prijímaní treba zvážiť, či pocit niekoľkých študentov nepreváži perspektívny rozvoj celkovej komunity. V každom prípade by akékoľvek DVO mali byť konzultované zástupcami menšín tak, aby k takémuto fenoménu dochádzalo čo najmenej. Aké možnosti máme teda na Slovensku?

4.2 DVO v slovenskom právnom poriadku

V slovenskom právnom poriadku je priamo upravená možnosť prijímať DVO. V príručke sa venujeme jedinému ustanoveniu v slovenskej legislatíve, ktoré výslovne definuje DVO a upravuje ich prijímanie. Ide o § 8a zákona č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskrimi-

67 *Brief of the American Educational Research Association et. al as Amici Curia in Support of Respondents, Abigail Neol Fisher v. University of Texas at Austin et al. On Writ of Certiorari to the United States Court of Appeals for the Fifth Circuit.*

načný zákon) v platnom znení.⁶⁸ Ide o opatrenia, ktoré vychádzajú z materiálnej rovnosti a podporujú rovnosť v príležitostiach. Metaforicky to znamená vyrovnávať štartovaciu čiaru pre členov a členky znevýhodnených skupín. Ide preto o opatrenia, ktoré spočívajú napríklad v podporovaní záujmu takýchto skupín o určité pracovné pozície, či poskytujú prípravu, alebo rekvalifikáciu. Nezaručujú tzv. rovnosť vo výsledkoch. To znamená, napríklad, že ak spočívajú v prípravných kurzoch na strednú či vysokú školu, nezaručujú, že sa tam aj člen alebo členka znevýhodnenej skupiny dostane. Na to by sa vyžadovali kvóty, ktoré by tento výsledok vedeli s vyššou pravdepodobnosťou zabezpečiť (nie s úplnou, keďže rezervované miesta môžu zostať neobsadené).

68 § 8a, ktorý má nasledujúce znenie:

- (1) Diskriminácia nie je prijatie dočasných vyrovnávacích opatrení orgánmi verejnej správy alebo inými právnickými osobami smerujúcich k odstráneniu znevýhodnení vyplývajúcich z dôvodov rasového alebo etnického pôvodu, príslušnosti k národnostnej menšine, alebo etnickej skupine, rodu alebo pohlavia, veku alebo zdravotného postihnutia, ktorých cieľom je zabezpečiť rovnosť príležitostí v praxi. Dočasnými vyrovnávacími opatreniami sú najmä opatrenia:
 - a) zamerané na odstránenie sociálneho alebo ekonomického znevýhodnenia, ktorými sú nadmerne postihnutí príslušníci znevýhodnených skupín,
 - b) spočívajúce v podporovaní záujmu príslušníkov znevýhodnených skupín o zamestnanie, vzdelávanie, kultúru, zdravotnú starostlivosť a služby,
 - c) smerujúce k vytváraniu rovnosti v prístupe k zamestnaniu, vzdelávaniu, zdravotnej starostlivosti a bývaniu, a to najmä prostredníctvom cielených prípravných programov pre príslušníkov znevýhodnených skupín alebo prostredníctvom šírenia informácií o týchto programoch, alebo o možnostiach uchádzať sa o pracovné miesta alebo miesta v systéme vzdelávania.
- (2) Dočasné vyrovnávacie opatrenia uvedené v odseku 1 môžu byť prijaté, ak
 - a) existuje preukázateľná nerovnosť,
 - b) cieľom opatrení je zníženie alebo odstránenie tejto nerovnosti,
 - c) sú primerané a nevyhnutné na dosiahnutie stanoveného cieľa.
- (3) Dočasné vyrovnávacie opatrenia je možné prijímať len v oblastiach uvedených v tomto zákone. Tieto opatrenia môžu trvať len do času odstránenia nerovnosti, ktorá viedla k ich prijatiu. Orgány podľa odseku 1 sú povinné ukončiť vykonávanie týchto opatrení po dosiahnutí stanoveného cieľa.
- (4) Orgány podľa odseku 1 sú povinné priebežne monitorovať, vyhodnocovať a zverejňovať prijaté dočasné vyrovnávacie opatrenia s cieľom prehodnotenia opodstatnenosti ich ďalšieho trvania a podávať správy Slovenskému národnému stredisku pre ľudské práva (le) o týchto skutočnostiach.
- (5) Ustanoveniami odsekov 1 až 4 nie sú dotknuté ustanovenia § 7 a § 8 ods. 3 písm. b) tohto zákona.

DVO možno prijímať, ak existuje preukázateľná nerovnosť. Na nerovnosť na základe etnicity môžu poukazovať dostupné dáta o vzdelávaní, ktoré zbiera napríklad Rozvojový program OSN. Tie obsahujú dáta nielen o úrovni vzdelania dosahovanej v rómskych domácnostiach, ale aj u geograficky blízkej populácie. Tým umožňujú porovnanie, ktoré tiež zohľadňuje regionálne rozdiely. Opatrenia tiež musia spĺňať tzv. podmienku proporcionality. To znamená, že sú nevyhnutné a primerané na dosahovanie stanoveného cieľa. V zmysle antidiskriminačného zákona opatrenia môžu byť prijímané na odstránenie znevýhodnenia, ktoré vyplýva z etnicity, národnosti, rodu, zo zdravotného postihnutia či z veku.

Ten, ktorý sa rozhodne pre prijatie DVO, nie je nevyhnutne ten, ktorý spôsobil diskrimináciu. Ide o subjekt, ktorý je najvhodnejšie situovaný na to, aby ju mohol napraviť. Pozitívne opatrenia, akými sú DVO, nie sú preto prijímané na základe individuálneho dôkazu o znevýhodnení, ale na základe preukázania štruktúrálnej diskriminácie, resp. nerovnosti. Prijímať takéto opatrenia môže široký okruh subjektov: orgány ústrednej štátnej správy, samosprávy vrátane VÚC, školské zariadenia, súkromné spoločnosti, mimovládne organizácie, ale aj napríklad organizácie a komory zastupujúce profesijné skupiny. DVO možno prijať v oblastiach, ktoré pokrýva antidiskriminačný zákon. To znamená poskytovanie sociálneho zabezpečenia, poskytovanie zdravotnej starostlivosti, poskytovanie tovarov a služieb vrátane bývania. DVO možno prijímať v oblasti vzdelávania, pracovnoprávných a obdobných právnych vzťahov.

Zákonodarca vymenúva príklady typov DVO. Ide o opatrenia, ktoré smerujú k odstraňovaniu sociálnych a ekonomických nerovností. Vymenúva typy, akými sú tzv. afirmatívne mobilizácie (to znamená opatrenia podporujúce záujem a nejakú formu prípravy) a čiastočne aj afirmatívnych preferencií. Napríklad uprednostnenie znevýhodnenej kandidátky ak spĺňa minimálne kritériá, ak je toto opatrenie nevyhnutné na dosiahnutie určitého cieľa. Na Slovensku sú to najmä tzv. asistenti zdravotnej osvedy. Ako sme argumentovali na inom mieste, môže tiež ísť o tzv.

tie break preferencie, keď je uprednostnený znevýhodnený kandidát, ak je rovnako kvalifikovaný ako jeho súper.⁶⁹

Adresátmi DVO budú v našom prípade osoby, ktoré sú znevýhodnené na základe etnicity, prípade v spojení s rodom. Keďže na Slovensku platí princíp sebaidentifikácie, etnické prináležanie by malo byť ponechané na vlastnú seba Deklaráciu.

Súčasne berúc do úvahy dilemu spojenú so stigmatizáciou sa domnievame, že prijímanie DVO by malo byť na princípe dobrovoľnosti. Aj s ohľadom na pretrvávajúce predsudky najmä v prípade rómskej menšiny, ktoré ich často spájajú s tzv. príživníctvom a možným prehĺbením stigmatizácie. S ohľadom na nepriaznivú spoločenskú atmosféru alebo iné osobné dôvody môžu niektorí chcieť, aby sa s nimi zaobchádzalo identicky ako s príslušníkmi majority. Preto navrhujeme umožniť v čo najväčšom rozsahu slobodu rozhodovania o výhodách pri posudzovaní na základe členstva k znevýhodnenej skupine.

Spôsobov zabezpečenia princípu dobrovoľnosti je niekoľko. Pokiaľ je to možné aj reálne uskutočniteľné a implementované so súhlasom skupiny, ktorej sa týkajú. Ak je to uskutočniteľné, opatrenia by mali byť navrhované a implementované do praxe za aktívnej participácie komunit a členov, ktorých sa týkajú. Pri každom opatrení bude nutné prihliadať na to, aby bola rešpektovaná voľba každého prináležať k určitej skupine. Napríklad v prípade prípravných kurzov alebo programov podpory pri prestupe na strednú školu, ktoré sú dobrovoľné, prihlásenie sa na takúto aktivitu je aj vyjadrením súhlasu s tým, že so žiadateľom bude zaobchádzané ako s príslušníkom znevýhodnenej skupiny.⁷⁰

69 Pozri detailne k ustanoveniu príručky, ktorá sa venuje všetkým týmto aspektom prijímania DVO, Lajčáková, *supra* poznámka 1.

70 *Ibid.* s. 25.

5 Príklad prijímania DVO – pilotný projekt podpory vzdelávania rómskej mládeže v TTSK

Právny rámec po novele, ktorá nadobudla účinnosť k 1. aprílu 2013, je dostatočný na to, aby mohli byť takéto opatrenia prijímané s cieľom zlepšiť prístup rómskych detí na kvalitné nese-gregujúce stredné školy. O aké typy by mohlo ísť, sa zameriame v nasledujúcej časti. Jej predmetom je časť pilotného projektu, ktorý sme realizovali počas dvoch rokov v TTSK. Jeho cieľom bola práve príprava DVO s cieľom zlepšiť stredoškolské vzdelávanie rómskej mládeže.

V našom projekte sme sa zamerali na vytvorenie pilotného modelu DVO v spolupráci s TTSK zameranom na oblasť stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže. Stredné školy patria do jednej z dôležitých kompetencií samosprávnych krajov. V nasledujúcej časti sa preto zameriame na náš post a skúsenosti, ktoré sme týmto pilotným projektom získali.

TTSK sme si zvolili z viacerých dôvodov. V prvom rade bolo dôležité, že jeho vedenie bolo otvorené k nadviazaniu spolupráce. Súčasne ide o kraj, v ktorom sídli rómska populácia integrovaná aj v marginalizovaných lokalitách. Nejde pritom o kraj, v ktorom by bola situácia rómskej menšiny najznepokojujúcejšia. Javil sa nám preto ako vhodný na vyskúšanie prístupu, ktorý bol v slovenských podmienkach pilotom. Súčasne sme predpokladali, že by naše skúsenosti mohli byť reprodukovateľné aj v iných lokalitách mimo TTSK. Projekt bol rozdelený na dve fázy. V prvom roku sme mali za cieľ zmapovať terén a najmä bariéry, ktoré existujú pri vstupe na strednú školu, respektíve aj na strednej škole. O tejto téme sme vedeli len na základe našich skúseností z terénu, keďže sa jej doposiaľ nevenoval žiaden výskum alebo štúdia. Realizovali sme preto focus skupiny a pološtruktúrované

rozhovory s kľúčovými aktérmi vzdelávacieho procesu v dvoch lokalitách TTSK: s rómskymi študentmi na stredných školách, ako aj so žiakmi v 8. a 9. ročníku základnej školy, s rómskymi rodičmi, učiteľmi základných aj stredných škôl, výchovnými poradcami, kariérnou psychologičkou, ktorá pracuje so žiakmi základných škôl, s rómskymi aj nerómskymi mimovládnyimi organizáciami pracujúcimi v lokalite, so zástupcami mesta a, samozrejme, zástupcami samosprávneho kraja. V prvom roku sme na základe týchto rozhovorov a ďalších dostupných dát spracovaných v Atlase rómskych komunít z roku 2013 pripravili stratégiu podpory vzdelávania pre TTSK. Súčasne sme sa zamerali na preskúmanie možnosti prijímania DVO zo strany TTSK. Po rozhovoroch so zamestnancami TTSK sme dospeli k záveru, že efektívna intervencia musí byť zameraná na spoločný postup viacerých partnerov, akými sú mesto, ktoré je zriaďovateľom základnej školy, ktorú momentálne navštevujú rómske deti, samozrejme, samotné základné školy a tiež stredné školy, ktoré by mohli rómski študenti navštevovať a pritom nenavštevujú. Za kľúčové sme považovali najmä zapojenie rodičov, dlhodobo najlepšie prostredníctvom lokálnej MVO alebo sociálnych terénnych pracovníkov. Na základe mapingu sme pripravili stratégiu podpory stredoškolského zaškoľovania rómskej mládeže, ktorý sme konzultovali so zamestnancami oddelenia sociálnych vecí a vzdelávania TTSK. Vzhľadom na náročnosť témy a obmedzené trvanie projektu sme si vytýčili na nasledujúci druhý rok trvania (t. j. druhá fáza projektu) implementáciu v jednej z lokalít – v Skalici. Paralelne sme tiež navrhli opatrenia a pomohli implementovať niektoré z nich, ktoré by mohol presadzovať TTSK.

5.1 Charakteristika TTSK

Trnavský kraj sa podľa územnosprávneho usporiadania člení na sedem okresov: Dunajská Streda, Galanta, Hlohovec, Piešťany, Senica, Skalica a Trnava. Najväčší je okres Dunajská Streda, na ktorý pripadá 25,9 % z celkovej rozlohy kraja, a najmenší

je okres Hlohovec, ktorý zaberá 6,4 %. Trnavský kraj evidoval 555 509 obyvateľov.

Podľa dostupných údajov sociografického mapovania rómskych komunít na základe pripísanej etnicity v Trnavskom samosprávnom kraji zo sledovaných 251 obcí žijú Rómovia v 76 obciach.⁷¹ V TTSK je podľa Atlasu 2013 spolu 61 rómskych osídlení v 45 obciach. Tridsať osídlení je vnútri obce, 21 na okraji a 10 je segregovaných.⁷² Z celkového odhadovaného počtu 20 936 Rómov žije najvyšší podiel, t. j. 57,8 % v rozptyle medzi nerómskou populáciou (12 105 ľudí), ďalších 27,3 % žije koncentrovane v obciach (5 707 ľudí), 10,9 % žije oddelene na okraji obce (2 275 ľudí) a najnižší podiel žije segregovane, t. j. 10,9 % (849 ľudí). V tabuľke ôsmich miest s najvyšším odhadovaným podielom rómskych obyvateľov v celoslovenskom priemere sa nachádza Sládkovičovo z TTSK na piatom mieste s podielom 12,2 %.⁷³ Rómske osídlenia v TTSK v porovnaní s Prešovským, Košickým či Banskobystrickým krajom majú lepšie infraštruktúrne vybavenie.⁷⁴ Napriek tomu 2,8 % osídlení aj v TTSK nemá prístup k pitnej vode.⁷⁵ Podľa dostupných údajov z Atlasu stredné školy v TTSK navštevuje približne 300 rómskych študentov. Podľa údajov v Atlase rómskych komunít je najviac študentov v okrese Trnava, Dunajská Streda, Galanta a Skalica.⁷⁶

Podľa dát z Atlasu rómskych komunít rómski študenti navštevujú prevažne stredné odborné školy. Ide najmä o študentov v Dunajskej Strede – dve súkromné SOŠ s vyučovacím jazykom maďarským, v Šamoríne a v Skalici. V Skalici a v Galante približne 14 študentov navštevuje gymnázium a v Galante strednú školu obchodu. Presnejšie údaje o Hlohovci či Trnave chýbajú.

71 Mušinka, *supra* poznámka 17, s. 14.

72 *Ibid.* s. 16

73 *Ibid.* s. 17

74 *Ibid.* porovnaj dáta na s. 24 a nasled.

75 *Ibid.* s. 27

76 Dáta boli poskytnuté autormi Atlasu na základe žiadosti CVEK.

Naším cieľom bolo nájsť spôsob, ako prostredníctvom DVO narušiť zaradovanie a aj do určitej miery sebazaradovanie rómskych detí do určitých typov škôl. Po realizácii prvého roku zameraného na zisťovanie bariér pri vstupe na stredné školy a možnosti realizácie podpory sme pripravili Stratégiu podpory vzdelávania rómskej mládeže pre TTSK. Tú sme konzultovali s TTSK, najmä s oddelením vzdelávania a sociálnych vecí. V stratégii sme rozdelili navrhované intervencie 1. na podporu TTSK a 2. zavádzanie DVO v konkrétnej lokalite Skalica. V nasledujúcom roku sme sa podujali vybrané opatrenia implementovať.

5.2 Opatrenia podpory rómskych študentov na úrovni samosprávneho kraja

TTSK ako zriaďovateľ stredných škôl môže predovšetkým pozitívne podporovať svoje školy a najmä tie, kde sa tradične rómski študenti nehlásia, v tom, aby sa ich snažili pritiahnúť a podporiť ich v štúdiu. Súčasne môže finančne motivovať rómskych študentov, aby dosahovali čo najlepšie výsledky.

V stratégii TTSK, ktorú sme pripravili, sme navrhli nasledujúce typy opatrení, ktoré sú replikovateľné aj v iných krajoch:

- (1) **Oceňovanie pedagógov či pracovníkov s rómskou mládežou**, ktorí sa významne podieľajú na vzdelávaní rómskych žiakov na stredných školách a sú úspešní pri získavaní študentov na svoje školy. Aktívne motivovanie škôl, aby sa zaujímali o rómskych študentov najmä z vylúčených lokalít.
- (2) **Prospechové štipendium** predsedu Trnavského samosprávneho kraja pre rómskych študentov na stredných školách v jeho zriaďovateľskej pôsobnosti. Kraje zvyčajne poskytujú istý druh štipendia pre stredoškolákov. Naším návrhom bolo zamerať ich špecificky aj na rómskych študentov. Ukazuje sa, že sociálna situácia je jednou z vážnych prekážok a môžu ju

podporovať aj v tom, aby sa študenti v školách udržali a štipendium by bolo udelené tým, ktorí spĺňajú podmienku určitého prospechu.

- (3) **Finančný fond.** Odporúčanie zriadiť finančný fond na stredných školách, ktorý by slúžil na zakúpenie študijných pomôcok, ktorých absencia môže viesť aj k rozhodnutiu ukončiť štúdium (knihy, pracovné zošity, pracovné uniformy...). Tento fond by bol priamo riadený cez TTSK, to znamená, že pracovisko strednej školy by fungovalo ako stredisko TTSK. Takého opatrenie je finančne náročné a jeho zriadenie by podporila aj alokácia zo štátneho rozpočtu.
- (4) **Spolupráca s odborními sociálnymi pracovníkmi a rodiny na úrovni miest,** ktoré by v rámci terénnej sociálnej práce mohli výraznejšie apelovať na rodičov, aby sa zúčastňovali na informačných dňoch na stredných školách a prihlasovali svoje deti na stredné školy na základe záujmu a schopností svojich detí, nie toho, kde študovali ich príbuzní.
- (5) Podporovať v školách vo svojej zriaďovateľskej spoločnosti **prepojenie stredných škôl na obchodné spoločnosti** s cieľom zlepšiť prestup na trh práce aj pre rómskych študentov.
- (6) Sprostredkovať **spoluprácu medzi strednými školami a Rómskym vzdelávacím fondom** pri získavaní štipendií pre rómskych stredoškôľakov a podporu programu mentoringu a tutorstva v TTSK.
- (7) **Iniciovať podporu vytvorenia podporného mentorského programu** na stredných školách, ako napríklad buddy-program medzi rómskymi a nerómskymi študentmi.

Takéto opatrenia predstavujú formy DVO. Finančné návrhy týkajúce sa štipendií či zlepšenia vybavenia škôl pomôckami predstavujú opatrenia zamerané na odstraňovanie sociálneho alebo ekonomického znevýhodnenia, ktorými je nadmerne postihnutá rómska mládež. Opatrenia, ktoré smerujú k motivovaniu

získať rómskych študentov, predstavujú DVO, ktoré podporujú záujem príslušníkov znevýhodnenej skupiny o určitý typ vzdelávania. Opatrenia zamerané na doučovanie či inú podporu pri štúdiu sú typom DVO, ktoré zabezpečujú rovnosť v prístupe k vzdelávaniu.

V pomerne krátkom čase, ktorý sme mali na implementáciu projektu, sme sa zamerali najmä na motivačné opatrenia. TTSK vyzval stredné školy s maturitou, aby sa snažili získať do svojich rádov rómskych študentov napríklad realizáciou otvorených dverí či návštevou žiakov priamo v základnej škole.

Súčasne sa nám podarilo začleniť do existujúceho každoročného oceňovania animátora roka, ktoré každoročne organizuje Združenie pre podporu detí a mládeže v Trnavskom kraji v spolupráci s Radou mládeže Trnavského kraja a Trnavským samosprávnym krajom. Cieľom tohto podujatia je motivovať, morálne ohodnotiť, zviditeľniť dobrovoľníctvo a prácu s mládežou v TTSK. Oceňovní sú koordinátori žiackych školských rád, učitelia venujúci sa aj mimoškolským záujmovým aktivitám mládeže a dobrovoľníci. V rámci tohto oceňovania sme navrhli začleniť aj hodnotenie za prácu s rómskou mládežou. Pripravili sme preto podklady na výročné udeľovanie cien pre animátorov a pracovníkov s mládežou. Navrhli sme vytvorenie možnosti ocenenia pracovníkov s rómskou mládežou a učiteľov, ktorí sa významne podieľajú na výchove a vzdelávaní rómskych žiakov a sú úspešní pri získavaní a udržaní študentov na stredných školách. Na slávnostnom galavečeri dňa 14. 12. 2014 v kine Hviezda v Trnave bola táto cena udelená prvýkrát.⁷⁷

77 <http://trnava.sme.sk/c/7548867/ocenovali-dobrovolnikov-ktori-pracuju-s-mladezou.html>

5.3 Pilotný projekt v Skalici

Významnejšia časť našich aktivít sa zameriavala na pilot v Skalici. Skalica je menšie okresné, pomerne bohaté mesto v TTSK s populáciou okolo 15-tisíc obyvateľov. Podľa odhadov žije v meste približne 700 Rómov rozptýlene medzi majoritou a okolo 140 žije v koncentráciách, respektíve v menších mestských getách na okraji mesta. Podobne ako v iných lokalitách, nezamestnanosť najmä medzi Rómami žijúcimi v okrajových koncentráciách je vyššia ako u majoritnej populácie. Z odhadovaného počtu asi 650 nezamestnaných obyvateľov je 100 Rómov. Prevažná časť Rómov pracuje v stavebníctve, murárstve a vo výrobných podnikoch, ktoré sa nachádzajú v meste. V meste pôsobí približne 20 rómskych podnikateľov, ktorí zamestnávajú Rómov. Gymnázium F. V. Sasínka v Skalici navštevujú traja rómski študenti, 15 študentov študuje na Strednej odbornej škole elektrotechnickej v Gbeloch a osem študentov navštevuje Strednú odbornú školu J. Čabelku a Strednú odbornú školu, obidve so sídlom v Holíči. Prvá zo spomínaných škôl ponúka štúdium ekonomiky pôdohospodárstva, manažment regionálneho cestovného ruchu, odbor sociálno-výchovný pracovník, operátor tlače, životné prostredie a učiteľstvo pre materské školy. Druhá ponúka štvorročné, trojročné a dvojročné študijné a učebné odbory. Väčšina rómskej mládeže študuje dvojročné učebné odbory výroba konfekcie a spracúvanie dreva alebo trojročné študijné odbory autoopravár-mechanik, stolár, cukrár, kuchár a čašník.⁷⁸ Zvyšujúce sa percento rómskych detí, najmä z okrajovej lokality na Nádražnej ulici, v štúdiu na strednej škole nepokračuje.

V našom pilote sme sa zamerali na prácu s ôsmakmi a deviatkami a ich rodičmi na jednej zo základných škôl, ktorej prevažnú časť tvoria chudobné rómske deti pochádzajúce z dvoch sociálne vylúčených rómskych lokalít na okraji mesta: Nádražná a Hor-

78 Zdroj: rozhovor s vedúcou odborného výcviku na SOŠ Holíč pri zisťovaní potrieb a situácie v oblasti vzdelávania rómskej mládeže realizovaný počas prvej mapovacej fázy projektu.

ská. Spolupracovali sme tiež s Gymnázium F. V. Sasinka Skalica a Obchodnou akadémiou Senica s cieľom získať deti, ktoré majú ambície študovať na takýchto školách.

Základná škola Strážnická, ktorú sme si vybrali pre náš projekt, funguje už od polovice sedemdesiatych rokov. Za zmienku stojí zmena vo vzdelávacej štruktúre mesta, ktorá nastala v školskom roku 2006/2007. Základná škola na Ulici Mallého bola pretransformovaná na športové zameranie. Žiaci, ktorí neboli aktívnymi športovcami, si museli zvoliť medzi Základnou školou Strážnická a Základnou školou Vajanského. Toto rozhodnutie muselo urobiť približne aj 30 rómskych detí, ktoré navštevovali Základnú školu Mallého a väčšina z rodičov si zvolila Základnú školu Strážnická. Okrem rómskych detí prevažne z ulíc Mallého, Mazúrova a Dr. Clementisa navštevujú ZŠ Strážnická aj ostatné rómske deti z mesta a hlavne z rómskych marginalizovaných komunít Horská a Nádražná, ktoré boli označené ako separované rómske komunity na okraji mesta v Atlase 2013. S narastajúcou koncentráciou rómskych detí nastúpil postupne odlev nerómskych detí na ZŠ Vajanského. Za zmienku stojí, že odlevu pomohla aj skutočnosť, že do ZŠ Vajanského boli vo väčšej miere investované finančné prostriedky na rekonštrukciu ako do ZŠ Strážnická. V školskom roku 2014/2015 navštevovalo ZŠ Strážnická približne 430 žiakov, z toho približne 50 rómskych detí⁷⁹ a ZŠ Vajanského približne 680 žiakov, pričom rómskych žiakov je odhadom do 10.⁸⁰

ZŠ Strážnická si vytýčila naučiť žiakov vnímať vzdelanie ako hodnotu, ktorá úzko súvisí s kvalitou ich života a vychovať ich ako osobnosti, ktoré sa budú správne orientovať v živote. Zamerala sa tiež na podporu vzdelávania v cudzích jazykoch, environmentálnu výchovu, ako aj začlenenie informačných a komunikačných technológií do vyučovacieho procesu vo všetkých ročníkoch. Škola deklarovala ambíciu zavádzať inovatívne prvky

79 Interný údaj z NP PRINED.

80 Informácie sú dostupné na webových stránkach škôl na www.zsstraznicka.sk a <http://www.zsvajanskeho.sk>.

vo vzdelávaní. Rozpracovala tak niekoľko projektov, akými sú: Zelená trieda, Škola budúcnosti (informatika), Jazykové laboratórium, Otvorená škola, Škola podporujúca zdravie, Detský čin roka či Prečo mám rád slovenčinu.⁸¹ V školskom roku 2014/2015 sa ako jediná v regióne zapojila do národného projektu PRINED zameraného na podporu inkluzívneho vzdelávania v školách, ktoré navštevujú rómski žiaci. Inkluzívny model vzdelávania má za úlohu pomôcť lepšej pripravenosti detí z marginalizovaných rómskych komunít a podporiť tak ich začleňovanie do spoločnosti.⁸² Nami navrhovaný program zameraný na prestup na strednú školu, ktorá ponúka najmenej trojročné štúdium, ale optimálne štvoročné s maturitou, tak zapadal do deklarováných ambícií školy.

5.3.1 Príprava lokálneho plánu podpory prístupu rómskych žiakov k stredoškolskému vzdelávaniu

Prvým naším krokom bola organizácia stretnutia so všetkými aktérmi s cieľom pripraviť návrh plánu podpory. Stretnutie sme realizovali v októbri 2014 v priestoroch Mestského úradu v Skalici, ktorý sa tiež prihlásil k podpore programu s profesionálnym facilitátorom. Na stretnutie sme pozvali okrem zástupcov mesta a TTSK zástupcov Základnej školy Strážnická, zástupcov miestnych rómskych mimovládnych organizácií, gymnázia a ďalších stredných škôl, ktoré výrazne nenavštevujú rómski študenti, ale mohli by, a, samozrejme, aj rómskych rodičov. Podujatie sme rozdelili na dve časti. Cieľom prvej bolo informovať o problematike DVO a vzdelávania rómskych detí na úrovni stredných škôl. V druhej časti sme sa zamerali na deliberáciu o možnostiach pilotného zavádzania DVO v tejto lokalite. Postupovali sme metódou 1-2-4-ALL⁸³, ktorá zabezpečuje, aby každý účastník či účastníčka mali možnosť sa k téme vyjadriť a aby nikoho názor alebo

81 Informácie sú dostupné na webovej stránke ZŠ Strážnická <http://www.zsstraznicka.sk>.

82 Zdroj: <http://www.prined.sk>.

83 Pozri detailnejšie k metóde napríklad na <http://www.liberatingstructures.com/1-1-2-4-all/>.

hlas nezanikol. Deliberovali sme o tom, ako zlepšiť vzdelávanie rómskej mládeže v Skalici a v okolí na úrovni stredných škôl. Za najdôležitejšiu vnímali účastníci prácu s deťmi už na základnej škole, čo sa týka nielen prospechu, ale aj podpory ich ambícií študovať ďalej. Aj keď zastúpené rómske matky sa domnievali, že diskriminácia na trhu práce fakticky odrádza od štúdia. Študenti čoraz intenzívnejšie strácajú zmysel, prečo by mali študovať, keď ich aj tak s ich farbou pokožky nikde neprijmú. Prítomní zástupcovia základnej školy navrhovali zvýšenie financovania škôl tak, aby si mohli dovoliť zaplatiť viac pomocných a odborných zamestnancov vrátane asistentov učiteľa. Pre rómske matky bolo dôležité začlenenie rómskej kultúry a histórie do študijných osnov, čo by napomohlo tomu, aby sa rómske deti cítili v školskom prostredí plnohodnotne a mali aj vyššie ambície pokračovať v štúdiu na strednej škole. Účastníci a účastníčky deliberácie sa zhodli na tom, že veľmi dôležité je tiež vzájomné prepojenie a spolupráca všetkých dôležitých aktérov vzdelávania – to znamená rodiny, komunitných a sociálnych pracovníkov, ako aj vedenia mesta, samozrejme, spolu so školou. Celkovo spolupráca s rodičmi by nemala byť len krízová, t. j. keď sa vyskytne nejaký problém, ale rozvojová a najmä pravidelná s cieľom podporiť rodičov v tom, aby vedeli svojim deťom pri vzdelávaní pomôcť. Kľúčové pre prechod zo základnej na strednú školu je aj zlepšenie komunikácie medzi základnými a strednými školami (a to najmä takými, na ktoré sa rómske deti zvyčajne nehlásia, pretože sa neodvážia alebo sú „motivované“ ísť na iné školy).

Na základe tohto stretnutia sme pripravili plán podpory metódy DVO, ktorú sme realizovali počas školského roka 2014/2015. Išlo o opatrenia, ktoré mali smerovať najmä k podporovaniu záujmu príslušníkov znevýhodnených menšín o vzdelávanie (par. 8a ods. 1 písm. b antidiskriminačného zákona) a smerujúce k vytváraniu rovnosti v prístupe k vzdelaniu prostredníctvom šírenia informácií o týchto programoch (par. 8a ods. 1 písm. b antidiskriminačného zákona).

Konkrétne sme pripravili:

- (1) **Sériu ôsmich besied** so žiakmi siedmeho, ôsmeho aj deviateho ročníka na ZŠ Strážnická. Stretnutia sme realizovali bez prítomnosti pedagógov, aby sa mohli cítiť viac otvorení. Cieľom stretnutí bolo diskutovať o možnostiach ich ďalšieho vzdelávania, o štipendijných programoch, rôznych podporovaných nástrojoch, ktoré im môžu pomôcť prekonať finančné bariéry pri vzdelávaní na strednej škole. Obsiahle sme sa venovali predovšetkým rôznym možnostiam výberu povolání a následnému uplatneniu sa v živote. Analyzovali sme študijné výsledky a tiež sme sa venovali profilom viacerých škôl v blízkom, ale aj širšom okolí.

- (2) **Kariérne poradenstvo za účasti študentov z Gymnázia F. V. Sasinka a Hotelovej akadémie v Holíči.** Študenti mali možnosť oboznámiť sa fakticky so svojimi rovesníkmi, ktorí im poskytli praktické informácie o tom, aké je to študovať na takýchto školách a čo štúdium obnáša. Konkrétne študenti rozprávali žiakom svoje zážitky a tiež pocity zo strednej školy, aby mohli žiaci získať lepší pohľad o fungovaní školy. Nešlo teda len o všeobecné formálne zdieľané informácie. Žiaci sa pýtali študentov na to, ako sa napríklad varí v jedálni, či je nejaký obmedzovaný výber oblečenia, či majú študenti možnosť prejaviť svoju vlastnú vôľu a svoj názor bez strachu z postihu. Študenti boli veľmi otvorení a rozprávali naozaj o všetkom, čo sa im zdalo pozitívne, ale aj negatívne. Študenti obidvoch škôl hovorili o budúcnosti a o tom, aké možnosti im vzdelanie poskytne. Pre žiakov základnej školy bolo dôležité dostať informácie, ktoré nie sú oficiálne poskytované v rámci otvorených dní jednotlivých stredných škôl.

V rozhovoroch so žiakmi sme zistili, že majú často mylné predstavy napríklad aj o tom, koľko sa dá zarábať v rôznych profesiách, čo je tiež jedným z aspektov pri výbere vzdelávania, samozrejme, rešpektujúc ich záujmy a individuálne schopnosti. Aj pre rodičov sú tieto informácie dôležité. V mnohých prípadoch tak môžu zabrániť tomu, aby vybrali

pre ich dieťa odbor, ktorý si vyberie kamarátka alebo odporučí výchovný poradca, nie na základe záujmov, schopností a ambícií ich dieťaťa.

So žiakmi, ktorí končili základnú školu, sme sa intenzívnejšie stretávali v období pred podávaním prihlášok na strednú školu, teda počas mesiaca január a február 2015. Individuálne stretnutia sa týkali predovšetkým finančných aspektov štúdia, ako napríklad výška cestovného, výška internátneho ubytovania, možnosti brigádovania cez prázdniny, ale aj počas štúdia. So siedmakmi a ôsmakmi sme pracovali priebežne počas celého školského roka 2014/2015.

- (3) **Kariérne poradenstvo so psychologičkou, s deťmi aj ich rodičmi.** V rámci kariérneho poradenstva sa žiakom poskytlo množstvo informácií o konkrétnych povolaniach, o výške zárobku, o činnostiach. Žiakov to veľmi zaujímalo, keďže dostali informácie, ktoré predtým nedostali a ktoré im nikto nepovedal. Dôležitou súčasťou bolo stretnutie s rodičmi o výbere školy. Žiakom sa potom vypracoval osobnostný profil, ktorý by im mal umožniť rozhodnúť sa, na ktorú strednú školu sa rozhodnú prihlásiť. Táto aktivita bola dôležitá predovšetkým preto, že zdôrazňovanie významu výberu školy pre ďalší život detí vyvolalo v rodičoch pochybnosti o tradičných povolaniach.

- (4) **Individuálne poradenstvo a podpora s deťmi aj rodičmi.** Deviataci, ktorí mali záujem, sa mohli prihlásiť na individuálne stretnutia spoločne s rodičmi a poradiť sa o možnostiach ďalšieho štúdia. Takúto možnosť využilo šesť deviatakov a ich rodičov. Cieľom stretnutí bolo zdôrazniť význam štúdia na získanie stabilnej práce. Jednou z tém, ktorá sa opakovala, bola obava rodičov umožniť deťom študovať mimo miesta ich bydliska. Rodičia vyjadrili obavy, že by ich deti mohli byť negatívne ovplyvňované od spolužiakov alebo cudzích žiakov, alebo že by sa im počas cestovania niečo mohlo stať. Aj keď je to komplikovaná téma, snažili sme sa rodičom vysvetliť, že dnes sa už vyskytujú naozaj ojedinele prípady, keď

sú študenti napadnutí počas dňa v regióne Skalica. Výhodou je tiež možnosť bezplatnej cesty vlakom. Takmer všetky stredné školy, o ktorých sme hovorili, sú dostupné vlakom. Z rozhovorov vyplynulo, že deti sa vzdelávať chcú a chcú mať povolanie, ktoré ich užívi. Stretnutia sme využili aj na šírenie informácií o štipendijných možnostiach z REF a tiež o ďalšom uplatnení na trhu práce v okolitých podnikoch.

- (5) **Stretnutia s rodičmi.** Rodina je dôležitým faktorom vo vzdelávaní detí. Ako sme argumentovali v prvej časti tejto štúdie, vzdelávací systém sa výrazne spolieha práve na rodinu aj čo sa týka vzdelávacích dráh svojich detí. Tento predpoklad veľmi negatívne vplýva na deti a mládež z marginalizovaných rodín, ktoré nemajú možnosti a schopnosti podporiť svoje deti tak, ako to očakáva vzdelávací systém. Súčasne z rozhovorov s matkami z okolia Skalice, ktoré sme realizovali ešte vo fáze mappingu, vyplynula určitá skepsa, čo sa týka vzdelávania z dôvodu rozšírenej diskriminácie Rómov na Slovensku. Napriek tomu, že vzdelaniu prikladajú veľkú váhu, najväčšie obavy vidia v možnosti získania adekvátneho zamestnania.

„Pretože ak nemáš výučný list alebo maturitu, tak sa do práce veľmi ťažko dostaneš, takže si myslím, že je to potrebné, ten výučný list.“

„Keď sa ideš pýtať na prácu a nemáš žiadny výučný list, tak sa do práce Róm nedostane. A takto, keď má výučný list aj s maturitou, tak sa skôr dostane do práce ako bez výučného listu.“

Uplatnenie sa na trhu práce považovali naše respondentky za určujúce pri sebarealizácii v spoločnosti. Plnohodnotne sa zapojiť do spoločnosti je možné len vtedy, ak jednotliviec pracuje a za svoju prácu dostáva primeranú odmenu. Avšak skepsa z neľahkej budúcnosti je podporovaná aj v samotných deťoch, ktoré vo väčšine prípadov strácajú motiváciu na ďalšie štúdium. Zo strany rodičov môžeme vidieť nezáu-

jem o vzdelávanie vlastných detí a pomerne slabé začlenenie rómskych rodičov do aktivít školy.

Preto sme sa zamerali aj na prácu s rodičmi. Konkrétne vo vylúčenej okrajovej lokalite na Nádražnej ulici sme zorganizovali každý mesiac stretnutie s rómskymi rodičmi ôsmakov a deviatakov v Základnej škole na Strážnickej ulici. Najčastejšie prejavili záujem matky, pričom ich počet sa postupne zvyšoval. Cieľom stretnutí bolo jednak zdieľať informácie o možnostiach stredoškolského štúdia a získania rôznych typov štipendií. Súčasne sme sa snažili zlepšiť komunikáciu so základnou školou a celkovo podporiť rodičov, aby motivovali svoje deti na štúdium. Na stretnutiach sme sa rozprávali o tom, že nie je podstatné, že nie sú schopní svoje deti doučovať, ale viesť ich k tomu, aby sa učili a komunikovať so školou tak, aby ich prípadne škola mohla doučiť. S rodičmi sme diskutovali o tom, prečo je dôležité vybrať deťom školu, ktorá napĺňa ich individuálne predstavy a schopnosti, a nie školu, do ktorej chodia ostatní ich rovesníci v okolí. Rodičov sme tiež informovali o podujatiach v škole a stali sme sa fakticky spojovadlom medzi školou a rodičmi. Keďže sa postupne pridávali aj rodičia stredoškolákov, dohodli sme sa, že na stretnutí budeme informovať aj o zmenách v oblasti vzdelávania a najmä o štipendiách. Zdieľanie informácií vytvorilo solídny základ pre náš spoločný kontakt. Z tohto pohľadu je veľmi dobré s komunitou ďalej pracovať a robiť si informačné stretnutia, aby dostávali stále informácie, ktoré potrebujú a nestratili sme spoločný kontakt.

- (6) **Spolupráca s učiteľmi v ZŠ a stredných školách.** Učitelia Základnej školy Strážnická, ako aj stredných škôl v Skalici boli veľmi dôležitou cieľovou skupinou nášho projektu. Základná škola Strážnická veľmi pozitívne reagovala na našu ponuku spolupráce. Stali sme sa akýmsi mostom komunikácie najmä s rodičmi. Učitelia z druhého stupňa, teda 5. – 9. ročníkov, boli aktívni a nechávali priestor pre aktivity projektu. Veľmi pozitívne vnímali najmä individuálny prístup predovšetkým s rodičmi rómskych detí, ku ktorým si často neve-

deli nájsť cestu komunikácie. Naša spolupráca pri aktivitách s deťmi bola zameraná nepriamo aj na pedagógov s cieľom prekonať zaužívané stereotypy o Rómoch a predurčeníach na určité povolania.

V prípade spolupráce s pedagógmi stredných škôl, s ktorými sme realizovali viacero stretnutí, sme pozorovali iný trend. Na stredných školách gymnaziálneho typu pedagógovia väčšinou deklarujú neutralitu s tým, že o rómskom pôvode svojich študentov nevedia. Podľa ich deklarácie viac rómskych študentov by uvítali. Problém skôr vidia v existencii rôznych praktík, ktorými si zabezpečujú stredné školy odborného typu dostatočný počet študentov. A tak sa často dostávajú na stredné odborné školy rómski žiaci, ktorí by mohli študovať na gymnáziách alebo obchodných akadémiách.

Cieľom našich stretnutí bolo motivovať kvalitné stredné školy v lokalite, aby sa intenzívnejšie vo svojich aktivitách k potenciálnym študentom zamerali na rómskych študentov z marginalizovaného prostredia tak, aby sa k nim dostali dostupné informácie. Cesta, ktorú sme ponúkli v našom projekte, bola prostredníctvom diskusií s takmer rovesníkmi, t. j. rómskymi študentmi navštevujúcimi stredné školy.

- (7) **Spolupráca s vedením mesta Skalica.** Kľúčovým aktérom vzdelávania na lokálnej úrovni sú mestá a obce ako zriaďovatelia základných škôl. Preto sme k spolupráci prizvali aj vedenie mesta Skalica podieľať sa na realizácii zmeny v oblasti stredoškolského vzdelávania. S novozvoleným vedením mesta sme realizovali viacero pracovných stretnutí s cieľom pomôcť zmeniť klímu na základných školách tak, aby okrem iného individuálne podporovali rómskych študentov pri prechode na strednú školu. V marci 2015 sa uskutočnilo prvé neformálne stretnutie s primátorom, kde sme mali možnosť predstaviť náš projekt v Skalici. Primátor reagoval veľmi pozitívne. O mesiac, t. j. v apríli 2015, sme sa dohodli na konkrétnom postupe, pričom aktivity vo vzdelávaní budú súčasťou komplexnejšej stratégie mesta pri začleňovaní Ró-

mov žijúcich v okrajových lokalitách. Jeho komunikácia následne smerovala k riaditeľom základných škôl.

5.3.2 Výsledok a zhrnutie

Dosah intervencie prostredníctvom TTSK nevieme presne zmerať. Predpokladáme, že dlhodobé pozitívne pôsobenie TTSK môže postupne naštartovať k zvýšenej činnosti aj jednotlivé stredné školy. Aj keď samotné takéto pôsobenie nie je zďaleka dostačujúce. Na posun v oblasti je potrebná veľmi sústredená práca v každej lokalite, respektíve komunite. Toho dôkazom sú konkrétne výsledky našej práce v lokalite Skalica. Desať z našich študentov deviateho ročníka pod vplyvom našej intervencie zmenilo svoj pôvodný zámer zapísať sa na dvojročnú odbornú školu len preto, aby dokončili povinnú školskú dochádzku. Niektorí študenti sa rozhodli ísť napríklad na stredné odborné učilište strojárske v Skalici, ktoré ponúka možnosť ukončiť štúdium maturitou. Jednej študentke, ktorá pôvodne zamýšľala ísť na učňovskú školu, sme pomohli v príprave na prijímačky. Prijali ju na obchodnú akadémiu v Senici aj na gymnázium v Skalici. Počas našej práce sme pozitívne ovplyvnili aj žiakov nižších ročníkov, z ktorých väčšina podľa ich vyjadrení sa rozhodla ísť na trojročné štúdium a štúdium s maturitou. Jedna študentka, ktorej sme poskytovali individuálnu podporu, sa rozhodla pripravovať na gymnázium. Jedna sa rozhodla pripraviť na strednú zdravotnícku školu.

Z našej pilotnej intervencie sa však ukázalo, že so žiakmi je nutné robiť ideálne už od piateho ročníka. Dôležitá je intenzívna podpora počas štúdia smerujúca k podpore ambícií vstupu na kvalitnú strednú školu. Súčasne sa ukazuje, že naša cieľová skupina, či už ide o deti, alebo ich rodičov, nemá dostatok informácií o možnostiach štúdia, ako aj získania štipendií. Ukazuje sa, žiaľ, že základné školy nie vždy takúto podporu poskytujú žiakom (pravdepodobne najmä nie tým, ktorí sú z marginalizovaného prostredia). Ako sa jedna účastníčka nášho programu vyjadrila, potrebujú mať človeka, ktorému budú dôverovať a „ktorý nie je kúpený žiadnou učňovkou“.

Samotné rodiny si nevedia nájsť potrebné informácie, spoliehajú sa len na skúsenosti z okolia, kde často chýbajú pozitívne vzory, ktoré by bolo možné nasledovať a vymaniť sa tak z kruhu vylúčenia. Naopak, v marginalizovanej komunite v inej lokalite sme pozorovali, že veľkým problémom pri rómskych deťoch z takýchto lokalít je vplyv rovesníckej skupiny a tzv. peer pressure (nátlak rovesníckej skupiny). V súvislosti s vylúčenými lokalitami možno hovoriť o výskyte viacerých sociálno-patologických javov, ktoré sú výsledkom segregácie a extrémnej generačnej chudoby. Podľa vyjadrení našich respondentov má toto prostredie v dôsledku „peer pressure“ tendenciu „stiahnuť“ aj vynikajúcich žiakov.

Práve dôležitosť podpory pozitívnych rolových vzorov ako výsledku intervencií prostredníctvom DVO zdôraznila jedna naša respondentka v mapingu, ktorý sme realizovali: *„Podľa mňa by nejaká organizácia alebo komunita mala podporovať takých študentov, ktorí už sú na strednej škole a teda vidieť, že im to ide a v tejto oblasti chcú pokračovať, tak tá organizácia alebo komunita sa rozhodne podporovať tú a tú žiačku na základe jej vedomostí a dobrých výsledkov v prospechu, môže to pomôcť, pretože je naozaj pravda, že teraz sa na kvalitnú vysokú školu dostane málokto.“*

DVO, ktoré sme realizovali, smerovali k prekonaniu časti bariér, ktoré majú rómski žiaci z marginalizovaného prostredia v prístupe k stredoškolskému vzdelávaniu, ktoré by podporovali ich individuálne ambície a schopnosti. Zdroje bariér sú komplexné od zlyhávania predprimárneho a primárneho vzdelávania, prílišné spoliehanie sa na podporu rodiny, rovesníckeho tlaku až po diskriminačné zaradovanie rómskych študentov na stereotypizujúce vzdelávacie dráhy. Nami prijaté DVO fakticky nahrádzali prácu iných aktérov alebo ju doslova „naprávali“. Domnievame sa, že našou výhodou bolo aj to, že aktivity v tejto lokalite viedla Zuzana Balážová, ktorá pozná prostredie a vybudovala si rešpekt a najmä dôveru. Pozitívom je aj to, že je Rómka, ktorá hovorí po rómsky, čo je pri diskusii o pomerne dôverných rodinných témach výhodou.

DVO naprávajú existujúce nerovnosti. Na to, aby prinášali dlhodobý úžitok, je potrebné, aby podporovali systémové zmeny, ktoré spôsobujú nerovnosti v prístupe do mainstreamových inštitúcií, v našom prípade škôl. V našom prípade ide najmä o iniciovanie zmien v základných a stredných školách tak, aby intenzívnejšie, citlivo a pritom spravodlivo podporovali študentov z marginalizovaného prostredia. Základné školy by prinajmenšom mohli popracovať na zvýšení vyváženej informovanosti o možnostiach stredoškolského štúdia, ako aj dostupnej finančnej podpore. Ukazuje sa však, že výber škôl je výrazne neeticky ovplyvňovaný finančnými incentívami samotných škôl. Na to, aby sme takýto faktor plošne ovplyvnili, je potrebné prijať zásadnejšie celoplošné opatrenie. Prvým je, samozrejme, potieranie diskriminácie a stereotypizujúceho zaradovania na stredné školy, prinajmenšom posilnením informovanosti o tomto probléme. Vhodné by bolo postihovať aj finančné či iné neetické incentívy, ktoré ponúkajú zástupcovia stredných škôl výchovným a kariérnym poradcom v základných školách. Uvažovať však možno o finančných nástrojoch, ktoré by motivovali rómskych žiakov usilovať sa dostať a dokončiť stredné školy, ktoré poskytujú aspoň trojročné štúdium, ideálne tie, ktoré sa končia maturitou. Napríklad formou prospechových štipendií. Čiastočne túto medzeru zaplňajú súkromní mimovládni aktéri, ako je Rómsky vzdelávací fond, ale dlhodobo je potrebné, aby pristúpil k takýmto opatreniam aj samotný štát.

6 Príklad DVO zo zahraničia – affirmative action v Rumunsku

Rumunsko je jednou z krajín, ktorá prijala afirmatívne opatrenia v prospech Rómov už začiatkom 90. rokov. Na rozdiel od slovenskej právnej úpravy, ktorá u nás prišla až o 20 rokov neskôr, v Rumunsku si zvolili prístup vychádzajúci z materiálneho ponímania rovnosti vo výsledkoch. Išlo o tzv. kvóty, respektíve miesta rezervované pre príslušníkov rómskej menšiny.⁸⁴

Rumunský model vyšiel z pilotného testovania Fakulty sociológie a sociálnej práce Bukureštskej univerzity v roku 1992. Fakulta sa rozhodla s cieľom podpory vzdelávania Rómov rezervovať niekoľko miest pre rómskych kandidátov a kandidátky. V roku 1998 pilotný projekt rozšírilo samotné ministerstvo školstva tým, že takýto prístup upravilo v samostatnom nariadení. K programu afirmatívnych opatrení sa následne pridalo ďalších sedem univerzít.

Pilotné testovanie na univerzite bolo základom pre rozšírenie tohto prístupu podpory vzdelávania Rómov aj na stredné školy. V roku 1998 tak rezervovali prvé miesta pre rómskych študentov a študentky na strednej pedagogickej škole. V roku 2000 sa nariadením ministerstva školstva rozšíril program na celý systém stredoškolského vzdelávania.

V zmysle právnej úpravy za rómskeho kandidáta, respektíve rómsku kandidátku bol považovaný/á ten/tá, o ktorom písomne vyhlásil štatutár riadne zaregistrovaného občianskeho združe-

84 *Analysis of the Impact of Affirmative Action for Roma in High Schools, Vocational Schools and Universities* (Budapest: Gallup and Roma Education Fund, 2009) dostupné na: http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/documents/gallup_romania_english.pdf.

nia alebo inej mimovládnej organizácie, že je príslušníkom/príslušníčkou rómskej komunity.⁸⁵

Obvodné úrady školskej inšpekcie mali za úlohu určiť, v ktorých zariadeniach a triedach koľko miest vytvoriť. Maximálne však išlo o dve miesta v každej triede. Takéto preferenčné prijatie do školy však bolo podmienené splnením všeobecných kritérií.⁸⁶ Školská inšpekcia o miestach informovala na svojej nástenke a niekedy aj prostredníctvom letákov.⁸⁷ Spolu s rezervovanými miestami rumunský systém umožňoval získanie nejakej formy štipendií, najčastejšie sociálneho.⁸⁸

Na základe komplexnej evaluácie afirmatívnych opatrení Gallup Romania nebola takáto politika vždy pozitívne prijímaná. Najmä pedagogický personál sa domnieval, že išlo o diskrimináciu nerómskych študentov. Napriek tomu ju účastníci programu hodnotili veľmi pozitívne.⁸⁹ Podľa zberu dát školskej inšpekcie bolo v rokoch 2002 – 2006 prijatých na tieto miesta približne 10 300 študentov.⁹⁰ Počas týchto siedmich rokov počet študentov stúpol každý rok. V porovnaní s rokom 2000 bolo v roku 2006 prijatých päťkrát viac študentov. Avšak miesta neboli vždy plne využité. Dôvodov bolo viacero, napríklad aj nedostatočné či neskoré informovanie o ich zriadení zo strany školskej inšpekcie, skoré manželstvá, nedostatok podpory zo strany rodiny či obava uviesť rómsku národnosť, aby to nevedlo k nejakému postihu. Niektorí uviedli ako dôvod aj obavu zo strany komunitných hodnôt.⁹¹

Väčšina zisťovaných účastníkov sekundárneho vzdelávania uviedla, že ich školské výsledky boli lepšie alebo rovnako dobré, ako dosahovala polovica ich tried (76 percent spytovaných účast-

85 *Ibid.* s. 32.

86 *Ibid.* s. 11.

87 *Ibid.* s. 34 – 35.

88 *Ibid.* s. 15.

89 *Ibid.* s. 46.

90 *Ibid.* s. 11.

91 *Ibid.* s. 85.

níkov).⁹² Podľa dostupných dát účasť na trhu práce tých, ktorí boli prijímateľmi špeciálneho miesta na strednej škole najmä z dôvodu pokračovania v štúdiu na vysokej škole. V čase prípravy citovanej evaluácie 46 percent gymnazistov a 44 percent účastníkov odborného vzdelávania boli zamestnaní, resp. vykonávali aktivity, za ktoré boli platení.⁹³ Vo všeobecnosti však autori evaluácie potvrdili, že program zvýšil šance uplatniť sa na trhu práce. Nie celkom sa im podarilo eliminovať etnickú diskrimináciu zo strany zamestnávateľov.⁹⁴

Z hodnotenia programu vyplynulo, že medzi faktory, ktoré prispeli k tomu, že študenti, pre ktorých boli rezervované miesta vo vzdelávacom systéme a nedokončili štúdium, patrilo aj negatívne vnímanie zo strany rovesníkov či pedagógov. Tí im naznačovali, že sú prijatí na miesto, na ktoré by sa sami nedokázali dostať. Dôvodom predčasného ukončenia štúdia bola aj chudoba a neschopnosť získať sociálne štipendium pre nedostatok potrebných dokumentov či chýbajúca morálna podpora zo strany učiteľa. V školách chýbal akýsi tútor, ktorý by študentov podporil nielen pomocou doučovania, ale ktorý by bol aj akousi morálnou podporou. Tieto faktory potom prispievali k tomu, že niektorí študenti nedosahovali dostatočné výsledky a žiadali presun na inú, menej náročnú školu. Dôvodmi predčasného ukončovania školy boli aj skoré manželstvá či slabá sociálna situácia.⁹⁵

Podľa hodnotenia programu afirmatívne opatrenia mali kvantitatívny dosah na zvýšenie vzdelanostnej úrovne rómskej menšiny v Rumunsku. Avšak program mal viacero slabých atribútov, ktoré znižovali jeho dosah. Autori evaluácie predovšetkým zdôrazňovali, že tento program nebol dostatočne prepojený, respektíve posilnený komplexnou politikou začleňovania Rómov. Chýbajú dostatočné intervencie na úrovni predškolského a primárneho vzdelávania. Autori tiež vycítajú nedostatočné úsilie

92 *Ibid.* s. 15.

93 *Ibid.* s. 16.

94 *Ibid.* s. 105 – 106.

95 *Ibid.* s. 91 – 93.

potierať segregáciu vo vzdelávaní, čo spôsobuje, že značné percento rómskych detí navštevuje málo kvalitné segregované školy alebo triedy. To znamená nedostatočná politika na nižšej úrovni, ktorá by podporila či vytvorila základ pre intervencie na vyššej úrovni. Podľa autorov správy celkové hodnotenie prístupu zostáva zmiešané. Polovica študentov by sa do školy dostala aj bez toho, aby boli pre nich rezervované miesta. Tie však zostávali nevyužitú aj pre nedostatočné informovanie o programe. Súčasne rómski kandidáti sa rozhodovali o tom, či využijú rezervované miesto ešte predtým, ako boli zverejnené výsledky celoštátneho hodnotenia študentov a nemali tak možnosť rozhodnúť sa, či je pre nich vôbec potrebné prihlásiť sa na rezervované miesto. Preto autori správy odhadujú, že približne polovica by sa dostala do školy podľa nich aj bez existencie afirmatívnych opatrení.⁹⁶

6.1 Zhodnotenie pre slovenský kontext

Rozhodnutie prijať afirmatívne opatrenia v Rumunsku nebolo určite nesprávne. Pomohlo podporiť tvorbu strednej triedy Rómov. Nebolo však ideálne nastavené. Z toho vyplýva aj kritika hodnotenia programu. Takáto intervencia musí byť súčasťou aktivít, ktoré existujú na úrovni predškolského a primárneho vzdelávania. Súčasne sa ukázalo, že okrem slabej informovanosti o programe chýbali akési mäkkšie opatrenia podobného typu, ako sme realizovali v Skalici, alebo ako tie, ktoré podporuje REF. Ide najmä o podporu pred nástupom do strednej školy, práca s rodinou a program mentoringu, ktorý predstavuje práve chýbajúcu morálnu podporu študentov.

Ak by sme sa chceli učiť z rumunského príkladu, je zrejme vhodné začať mäkkšími opatreniami, ktoré vychádzajú z princípu rovnosti príležitostí. V súčasnom nastavení by kvóty zrejme narazili na veľký odpor zo strany majority, čím by mohli výrazne znížiť

96 *Ibid.* s. 132 a nasled.

pozitívne účinky vyrovnávacích opatrení. Nepochybne zostáva argument, že je potrebné zamerať intervencie predovšetkým na úroveň predškolského a primárneho vzdelávania. Napokon tam smeruje aj značná časť či už štátnej, alebo mimovládnej pozornosti. Prístupy, ktoré vznikajú na Slovensku, ako napríklad elokované pracoviská stredných odborných škôl alebo diskriminačné navádzanie študentov len na určité odbory, sú však dôvodom, prečo nemožno ignorovať ani stredné školstvo.

Záver

Jedným z centrálnych odkazov tejto štúdie smerom k tvorcom politik ako aj aktérov vzdelávacieho procesu je potreba podpory individuálnych ambícií a schopností každého mladého človeka. V štúdiu sme argumentovali, že rómski študenti sú z dôvodov svojej etnicity a sociálneho postavenia znevýhodňovaní pri vstupe na stredné školy. Viacnásobne znevýhodňované sú mladé rómske ženy aj z dôvodu rodovo podmienených očakávaní. Naš vzdelávací systém na nerovnosti nereaguje. Naopak, jeho odpoveďou je vytváranie segregovaných inštitúcií, aké predstavujú tzv. elokované pracoviská stredných škôl. Segregácia má aj subtilnejšie podoby rôznych dvojročných učebných odborov, do ktorých vstúpiť sú podporované najmä rómske deti. Inými slovami, vzdelávanie vychádza zo stereotypnej predstavy o tom, „na čo rómske deti majú“, nie z predstavy konkrétnych mladých ľudí.

V štúdiu však argumentujeme, že identické zaobchádzanie ako s nerómskymi študentmi nie je odpoveďou na tento stav. Jednoducho východzia situácia rómskej mládeže je odlišná. Vychádzajúc z hodnoty ľudskej dôstojnosti navrhujeme prijímanie dočasných vyrovnávacích opatrení, ktoré sa snažia prekonať bariéry pri vstupe do bežných kvalitných stredných škôl. Takýmto programom je napríklad finančná, mentoringová a tútorská podpora REF. Tá sa zameriava na podporu počas štúdia a predchádzanie predčasného ukončovania štúdia. Samozrejme, aj existencia paralelného vzdelávania, aké predstavujú rómske gymnáziá, je legitímna, keďže podporuje menšinové právo na zachovanie vlastnej etnickej identity. Nie je však odpoveďou pre vnútorne heterogénnu skupinu rómskej mládeže.

Súčasťou štúdie je aj popis pilotného projektu zavádzania DVO v TTSK. Na začiatku nášho projektu bolo našou ambíciou pripraviť schému DVO len pre samosprávny kraj. Počas mapovania bariér pri vstupe na strednú školu sme sa presvedčili, že TTSK je len jedným z dôležitých aktérov, ktorí môžu proces pozitívne

podporiť. Preto sme sa zamerali na pilotné testovanie prístupu vo vybranej lokalite Skalice. DVO, ktoré sme prijali, spočívali v podporovaní záujmu o vzdelávanie a v prekonávaní nerovnosti pri vstupe k vzdelávaniu – individuálnou podporou rodičov, študentov a spoluprácou so školou. Takéto intervencie majú zmysel, pretože dokážu pozitívne podporiť pri výbere školy a motivovať tak študenta, ako aj jeho rodinu. Nie sú však dostačujúce s ohľadom na výstupy zo vzdelávacieho procesu. Tam je nutná podpora aj počas štúdia na strednej škole, na ktorú sa náš projekt priamo nezameriaval.⁹⁷ Takú podporu poskytuje program REF, ktorý sa skladá zo štipendia, z mentoringu aj tútorstva. V budúcnosti by aj v iných lokalitách bolo vhodné takéto aktivity prepojiť. My sme sa usilovali o také prepojenie práve informovaním o programe REF a pomocou pri podávaní prihlášok.

Citlivo nastavené a komunikované DVO predstavujú cestu k začleňovaniu vylučovanej skupiny do mainstreamových inštitúcií. Vstup do kvalitných vzdelávacích inštitúcií, ktoré nepodporujú stereotypy o tom, že Rómovia majú na nízkopriíjmové „manuálne“ práce alebo len na umelecké zadanie, je obzvlášť dôležitý. Postupné vytváranie silnejšej strednej a vyššej strednej triedy Rómov napomôže k eliminácii predsudkov. Viac a viac ľudí z majority si jednoducho zvykne, že Rómovia a Rómky sú právnici, ekonómia či špičkoví vedci a vedkyne. To pomôže odbúravať postupne stereotypné správanie, ktoré sme pozorovali u aktérov, ktorí rozhodujú o vstupe do vzdelávacích inštitúcií či na trh práce. A aj z dôvodu, že do takýchto pozícií sa budú dostávať samotní Rómovia vo výraznejšej miere.

97 Aj keď okrajovo sme takúto podporu poskytovali niekoľkým študentkám na gymnáziu a obchodnej akadémii v danej lokalite.

Odporúčania pre tvorcov verejných politík

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu

- (1) Zabezpečiť vzdelávanie výchovných poradcov a pedagógov v základných školách tak, aby vedeli podporiť rómsku mládež z marginalizovaného prostredia pri prestupe na kvalitné školy.
- (2) Podporiť základné školy v tom, aby zlepšili komunikáciu s rodinami aj s ohľadom na prestup na kvalitné stredné školy, berúc do úvahy marginalizované rodiny.
- (3) Začleniť rómske reálie a históriu do kurikúl základných a stredných škôl.
- (4) Poskytnúť štipendiá pre sociálne znevýhodnenú mládež z marginalizovaných lokalít, ktoré by im pokrývali dopravu a ubytovanie v internátoch na stredných školách.
- (5) Pomocou grantovej schémy podporiť MVO pri tvorbe lokálnych plánov DVO zameraných na prestup a podporu rómskej mládeže v stredných školách.
- (6) Zabezpečiť financovanie rómskeho národnostného školstva v zmysle medzinárodných záväzkov.
- (7) Podporovať mentoringové a tútorské programy na stredných školách s maturitou.
- (8) Zabezpečiť vzdelávanie stredoškolských pedagógov najmä v krajoch so zvýšeným podielom marginalizovaných Rómov tak, aby vedeli pomôcť predchádzať predčasnému ukončovaniu stredoškolskej dochádzky.
- (9) Ukončiť štátnu podporu elokovaných pracovísk stredných škôl pri marginalizovaných rómskych osídleniach. V lokalitách, kde existujú, momentálne zintenzívniť prácu so základnou školou, s obcou, terénnymi pracovníkmi s cieľom zabezpečiť prechod mládeže do štandardných stredných škôl.

Zoznam použitej literatúry

Analysis of the Impact of Affirmative Action for Roma in High Schools, Vocational Schools and Universities (Budapest: Gallup and Roma Education Fund, 2009) dostupné na: http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/documents/gallup_romania_english.pdf

Anderson, Elizabeth S. „Integration, Affirmative Action, and Strict Scrutiny“, *New York University Law Review* (2002), Vol 77, s.1 1195.

Balážová Zuzana, *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri marginalizovaných rómskych komunitách: Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?* (Bratislava: CVEK, 2015) (predpokladané publikovanie koncom roka 2015).

Barány, Zoltán *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Barsh, Joanna and Yee, Lareina, *Unlocking the full potential of women in the US economy* (McKinsey & Company, 2011) dostupné na http://www.mckinsey.com/client_service/organization/latest_thinking/unlocking_the_full_potential

Bosákova, Lucia *A Bottom-up Approach to Employment, an Example of Good Practice* (Košice: Equilibria, s. r. o., 2014) dostupné na <http://www.slideshare.net/marekkmet/bosakova-lucia-abottomupapproachtoemploymentisbn9788097147518>

Bossuyt, Marc *Prevention of discrimination“ The Concept and Practice of Affirmative Action* (Final report submitted by Special Rapporteur), Commission on Human Rights, Sub-Commission on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/2002/21.

Bowen William G. a Bok, Deren, *The Shape of the River: Long-Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998).

Brief of the American Educational Research Association et. al as Amici Curia in Support of Respondents, Abigail Neol Fisher v. University of Texas at Austin et al. On Writ of Certiorari to the United States Court of Appeals for the Fifth Circuit.

Carens, Joseph H. *Culture, Citizenship and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Chaskalson, Arthur „Human dignity as a Constitutional Value“ in David Kretzmer & Eckart Klein, eds., *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002) 133.

Choudhry, Sujit „Distribution vs. Recognition: The Case of Antidiscrimination Laws“ (2000) 9 Geo. Mason L. Rev. 145.

Crenshaw, Kimberlé, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: a Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracists Politics“ (1989) U. Chicago Legal F. 139.

Crenshaw, Kimberlé „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color“ (1991) 43 Stan. L. Rev 1241.

Debrecéniová, Janka, *Antidiskriminačný zákon – komentár* (Bratislava: Občan a demokracia, 2008).

Dworkin, Ronald, *Sovereign Virtue* (Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2002).

Fraser, Angus *The Gypsies: The Peoples of Europe* (Malden MA, Oxford U.K.: Blackwell Publishing, 1995 2nd.ed.).

Fraser, Nancy, „From Redistribution to recognition? Dilemmas of Justice in a ‚Post-Socialist age‘, 1:212 *New Left Review* (1995).

Fraser, Nancy „A Rejoinder to Iris Young“ (1997) 223 *NLR* 126.

Fraser, Nancy „Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation“ in Nancy Fraser & Axel Honneth, *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (London, New York: Verso, 2003) 7.

Fraser, Nancy & Honneth, Axel *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (London, New York: Verso, 2003).

Fredman, Sandra *Discrimination Law* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

Fukuda-Parr, Sakiko a další, *Cultural Liberty in Today's Diverse World, Human Development Report 2004* (United Nations Development Programme, New York, 2004).

Gallová Kriglerová, Elena a Gažovičová, Tina (eds) *Škola pre všetkých?* (CVEK: Bratislava, 2012).

Hibbett, Ashley M. „The Enigma of the Stigma: A case Study on the Validity of the Stigma Arguments Made in Opposition to Affirmative Action in Higher Education“ (2005) 21 *Harv. Black Letter L.J.* 75.

Honneth, Axel „Redistribution as Recognition: A Response to Nancy Fraser“ in Nancy Fraser & Axel Honneth, eds., *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (London, New York: Verso, 2003) 110.

Horváthová, Emília *Cigáni na Slovensku* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1964).

Hübschmannová, Milena *Šaj pes Dovakeres – Môžeme se domluvit* (Olomouc: Univerzita Palackého, 1998).

Jurová, Anna *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945* (Bratislava: Goldpress, 1993).

Kiss, Caba „Národnostné menšiny v strednej Európe – definície a typológie“ in: Jana Plichtová (ed.): *Minority v Politike: kultúrne a jazykové práv* (Bratislava: Československý výbor európskej kultúrnej nadácie, 1992).

Kotvanová, Alena (ed.), *Dáta o rovnosti v slovenskej realite* (Bratislava, Equilibria, 2012).

Kretzmer, David & Klein, Eckart eds., *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002).

Kymlicka, Will *Liberalism, Community and Culture* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

Kymlicka, Will *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Will Kymlicka, ed., *The Rights of Minorities Cultures* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Kymlicka, Will & Opalski, Magda eds., *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

Lajčáková, Jarmila „The Uneasy Road towards Remediating the Economic & Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia“

(2007) 14 (1) International Journal on Minority and Group Rights 59.

Lajčáková, Jarmila „Advancing Empowerment of the Roma in Slovakia through a Non-territorial National Autonomy“ (2010) 9(2) *Ethnopolitics* 171, s. 176 – 177.

Lajčáková, Jarmila, *Dočasné vyrovnávacie opatrenia podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (Bratislava: Možnosť voľby, 2012), dostupné na: <http://moznostvolby.files.wordpress.com/2012/09/doc48dasnc3a9-osobitnc3a9-opatrenia-podc4bea-medzinc3alrodnc3a9ho-dohovoru-na-odstrc3alnenie-vc5aletkc3bdch-foriem-diskriminc3alcie-c5beien-a-moc5benosti-ich-prijc3admania-na.pdf>.

Lajčáková Jarmila, „Old Concept, New Rhetoric? Zero Classes for Romani Children as an example of Minority Governance in Slovakia“ in Timofey Agarín, Karl Cordell and Alexander Osipov (eds.) *Institutional Legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection* (London: Routledge, 2013).

Lajčáková, Jarmila, *Dočasné osobité opatrenia v oblasti politickej participácie žien podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (Bratislava: Možnosť voľby, 2013) Dostupné na <http://moznostvolby.files.wordpress.com/2012/03/doc48dasnc3a9-osobitnc3a9-opatrenia-v-oblasti-politickej-participc3alcie-c5beien-podc4bea-medzinc3alrodnc3a9ho-dohovoru-na-odstrc3alnenie-vc5aletkc3bdch-foriem-diskriminc3alcie.pdf>.

Lajčáková, Jarmila, *The Situation Report from a Multi-Stakeholder Perspective on the Implementation of National Roma Integration Strategy until 2020 and other National Commitments in Respect to Roma Health in Slovakia* (2014, plánované vydanie IOM, v roku 2015).

Lajčáková, Jarmila *Prijímanie dočasných vyrovnávacích opatrení na základe etnicity a rodu: príručka* (Bratislava: CVEK, 2015), príloha č. 1 „k Vývoju dočasných vyrovnávacích opatrení na Slovensku“, dostupné na: http://www.cvek.sk/uploaded/files/Prirucka_DVO_web.pdf.

Lajčáková, Jarmila, Chudžíková, Alena a Balážová, Zuzana, *Developing Inclusive Housing Policies: Housing and Infrastructure of Marginalized Roma in Slovakia* (CVEK: Bratislava, 2013) (nepublikované).

Lenhardt, Robin A. „Understanding the Mark: Race, Stigma, and Equality in Context“, 78 *New York University Law Review* (2004).

Levey, Geoffrey Brahm „Equality, Autonomy, and Cultural Rights“ (1997) 25 *Pol.*

Theory 215.

Magurová, Zuzana „Rodová rovnosť v slovenskej antidiskriminačnej legislatíve“ (Dny práva, Sborník príspevků, Brno: PF Masarykova Univerzita, 2012), dostupné na http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/Antidiskriminacnizakon/MagurovaZuzana.pdf.

Malpas, Jeff a Lickiss, Norelle (eds.), *Perspectives on Human Dignity: a Conversation* (Dordrecht: Springer, 2007).

Minow, Martha „Identities“ (1991) 3 *Yale J.L. & Hum.* 97.

Miszei, Kalman *et al.*, *Avoiding the Dependency Trap: the Roma Human Development Report* (Bratislava: UNDP, 2003), online: The UNDP <<http://roma.undp.sk/>>.

Mušinka, Alexander a ďalší, *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013* (Bratislava: UNDP, 2014) atlas je dostupný tu: <http://www>.

employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/atlas_rom-kom.pdf.

Prusák, Jozef, *Teória práva* (Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty, 1997).

Réaume, Denise „Discrimination and Dignity“ (2003) 63 La. L. Rev. 645.

Roma Education in Comparative Perspective: Findings from the UNDP/World Bank/EC Regional Survey (Bratislava: UNDP, 2012).

Selanec, Goran and Senden, Linda *Positive Action Measures to Ensure Full Equality in Practice between Men and Women, including on Company Boards* (Brussels: European Commission, 2011).

Schachter, Oscar „Human Dignity as a Normative Concept“ (1983) 77Am.J.Int'l.L. 848.

Správa o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2005 (Bratislava: Rozvojový program OSN, 2006).

Správa o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2010 (Bratislava: Rozvojový program OSN, 2012).

Stiffel, Herald, Toman, Pavol a Samaš, Ondrej *Trestný zákon: stručný komentár* (Bratislava: Iura Edition, 2010).

Thornberry, Patrick, *International Law and the Rights of Minorities* (Oxford: Oxford University Press. 1991).

Taylor, Charles „The Politics of Recognition“ in Amy Gutman, ed., *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994) 25.

UNPD/World Bank/EC regional survey 2011 data set.

Volpp, Letti „Talking ‚Culture‘: Gender, Race, Nation, and the Politics of Multiculturalism“ (1996) 96 Colum. L. Rev.1 573.

Young, Iris Marion „Unruly Categories: A Critique of Nancy Fraser’s Dual Systems Theory“ (1997) 222 NLR 147.

Zurn, Christopher F. „Identity or Status? Struggles over ‚Recognition‘ in Fraser, Honneth, and Taylor“ (2003) 10 Constellations 519.

Medzinárodné dohovory

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov, 5. 11. 1992, CETS No. 148 (vstúpila do platnosti 1. 3. 1998). SR ratifikovala chartu 5. 9. 2001 a vstúpila pre ňu do platnosti 1. 1. 2002.

Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie prijatý Rezolúciou Valného zhromaždenia OSN 21. 12. 1965, vstup dohovoru do platnosti od 18. 10. 1974, účinnosť 4. 1. 1969, Zbierka zákonov: Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 95/1974 Zb. Z 15. 8. 1974.

Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien, prijatý Rezolúciou Valného zhromaždenia OSN 18. 12. 1979, vstup dohovoru do platnosti 13. 5. 1987 a do účinnosti 18. 3. 1982, Zbierka zákonov: Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 62/1987 Zb. z 13. mája 1987 o Dohovore o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien.

Zákony

Ústava SR, zákon č. 460/1993 Z. z. v platnom znení.

Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene

a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon)
v platnom znení.

Súdne rozhodnutia

Law v. Canada (Minister of Employment & Immigration) (1999)
1S.C.R. 497.

Prinsloo v. van der Linde (1997) 6 BCLR 759 (CC) para. 31.

ROVNÉ ŠANCE I.

podpora stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže
prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení

Vydalo: Centrum pre výskum etnicity a kultúry
Klariská 14
811 03 Bratislava
www.cvek.sk

Autorka: Jarmila Lajčáková

Jazyková korektúra: Jarmila Svítková

Grafická úprava: Branislav Kátlovský

Tlač: DEVELSKI, s. r. o.

Vydanie: prvé

ISBN 978-80-970711-8-9

2015 © Centrum pre výskum etnicity a kultúry

SLOVENSKO PRE

Všetkých

ISBN 978-80-970711-8-9

9 788097 071189